

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“AZƏRBAYCAN MƏRKƏZİ BANKININ APARDIĞI MONETAR
SİYASƏTİN İQTİSADİYYATIN DAYANIQLI İNKİŞAFINDA ROLUNUN
YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Günay Fərzəliyeva Saleh qızı

BAKI - 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ _____ ” _____ **20__-ci il**

“AZƏRBAYCAN MƏRKƏZİ BANKININ APARDIĞI MONETAR
SİYASƏTİN İQTİSADİYYATIN DAYANIQLI İNKİŞAFINDA ROLUNUN
YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403-Maliyyə

İxtisaslaşma: Bank işi

Qrup: 604

Magistrant:

Fərzəliyeva Günay Saleh qızı

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.e.d., prof. Bağirov Mübariz

Məmmədhüseyn

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d.Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., Prof.Kəlbəyev Yaşar Atakəşi oğlu

_____ **imza**

BAKİ - 2021

Elm andı

Mən, Günay Fərzəliyeva Saleh qızı and içirəm ki, “Azərbaycan Mərkəzi Bankının apardığı monetar siyasətin iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafında rolunun yüksəldilməsi istiqamətləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“AZƏRBAYCAN MƏRKƏZİ BANKININ APARDIĞI MONETAR SİYASƏTİN İQTİSADİYYATIN DAYANIQLI İNKİŞAFINDA ROLUNUN YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: 2014-cü ilin sonuna qədər iqtisadiyyatı və Azərbaycan iqtisadiyyatının pul sahəsi Cümhuriyyət böyük dəyişikliklərə məruz qaldı. Səbəbiylə davam edən iqtisadi tənəzzül üstünlüklər sayəsində tükənən böyümə imkanları əlverişli xarici iqtisadi şərtlərdə bir azalma valyuta qazancı, devalvasiya gözləntilərinin böyüməsi bir dəyişikliyə səbəb oldu daxili valyuta bazarının konyunkturası və kütləvi devalvasiya manat, iqtisadiyyatın bank sektorundakı problemlər Azərbaycan, depozit axını, likvidlik vəziyyətinin pisləşməsi və bankların ödəmə qabiliyyətini artırdı.

Tədqiqatın məqsədi: İşin məqsədi öyrənməkdir pulun nəzəri məsələləri və pul dövriyyəsinin tənzimlənməsi, bu sahədəki dünya təcrübəsinin yanında mövcud problemlərin təhlili indiki mərhələdə Azərbaycan iqtisadiyyatının pul sferası inkişaf etdirməkdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat prosesində tədqiqat obyektinə və mövzusunə inteqrasiya olunmuş yanaşmadan istifadə edilmişdir, ümumi elmi idrak metodlarından istifadə edilmişdir (induksiya, deduksiya, müqayisə, analiz, sintez, ümumiləşdirmə), həmçinin müqayisə metodları statistik və dinamik analiz, mücərrəd-məntiqi metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Təhsil və elmi ədəbiyyat, yerli və xarici elm adamları pul nəzəriyyəsi və pul tənzimlənməsi ilə əlaqəli mövzularda analitik məlumatlar beynəlxalq maliyyə təşkilatları və xarici mərkəzi banklar, dövlətin statistik və analitik məlumatları Statistika Komitəsi və Azərbaycan Mərkəzi Bankı Respublikasının məlumatlarından ibarətdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın məhdudiyyəti ondan ibarətdir ki, pandemiya şəraitində kitabxanalar işləmədiyi üçün mövzu ilə əlaqədar kifayət qədər ədəbiyyatın əldə oluna bilməməsidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Formulasiyada, təşkilatla əlaqəli məsələlərin nəzəri əsaslandırılması və həlli milli iqtisadiyyatda pul dövriyyəsinin tənzimlənməsi.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: İşin nəticələri və müddəaları, müəllifin nəticələri ilə əlaqəli Azərbaycan iqtisadiyyatının pul tənzimlənməsi sahəsində beynəlxalq təcrübənin tətbiqi imkanları.

Açar sözlər: Pul, Monetar siyasət, İqtisadiyyat

**“DIRECTIONS OF INCREASING THE ROLE OF MONETARY POLICY
PERFORMED BY THE CENTRAL BANK OF AZERBAIJAN IN THE SUSTAINABLE
DEVELOPMENT OF THE ECONOMY”**

SUMMARY

The actuality of the subject: By the end of 2014, the economy of the country and the monetary sphere of the economy of Azerbaijan, the Republic underwent major changes.

Purpose and tasks of the research: The purpose of the work is to study the theoretical issues of money and the regulation of money circulation, the analysis of existing problems in the field of world experience in this field. At this stage, the monetary sphere of the Azerbaijani economy is developing.

Used research methods: An integrated approach to the object and topic of research was used in the research process, as well as statistical and dynamic analysis, abstract-logical methods.

The information base of the research: Analytical information on topics related to education and scientific literature, local and foreign scholars, statistical and analytical data of the State Statistics Committee and the Central Bank of Azerbaijan.

Restrictions of research: The limitation of the study is that there is not enough literature on the subject due to the fact that libraries do not work in a pandemic.

The novelty and practical results of investigation: Theoretical substantiation and solution of issues related to the organization in the formulation, regulation of money circulation in the national economy.

Scientific-practical significance of results: Results and provisions of the work, opportunities for the application of international experience in the field of monetary regulation of the Azerbaijani economy in connection with the results of the author.

Keywords: Money, Monetary Policy, Economics

İXTİSARLAR

AMB	Azərbaycan Mərkəzi Bankı
AR	Azərbaycan Respublikası
ASC	Açıl Səhmdar Cəmiyyəti
SSRİ	Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. PUL-KREDİT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	11
1.1. Monetar siyasətə nəzəri yanaşmalar	11
1.2. Dayanıqlı inkişafın təmin edilməsində Monetar siyasətin rolu	14
1.3. Pul-kredit tənzimlənməsi sisteminin təşkilinin əsası və xüsusiyyətləri.....	21
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA DAYANIQLI İNKİŞAFIN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ MONETAR SİYASƏTİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	27
2.1. Dayanıqlı inkişafın və monetar siyasətin tətbiqinin hüquqi normativ bazası..	27
2.2. Monetar siyasətin əsas parametrlərinin müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi.....	35
2.3. Dayanıqlı inkişafın müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi.....	43
III FƏSİL. DAYANIQLI İNKİŞAFIN TƏMİN EDİLMƏSİNİN VƏ MONETAR SİYASƏTİNİN İSTİFADƏNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ.....	48
3.1. Dayanıqlı inkişafın təmin edilməsində monetar siyasətdən istifadənin prioritetləri.....	48
3.2. Monetar siyasətinin dünya təcrübəsinin Azərbaycanda tətbiqi imkanları	56
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	68
İSDİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	71

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: 2014-cü ilin sonuna qədər iqtisadiyyatı və Azərbaycan iqtisadiyyatının pul sahəsi Cümhuriyyət böyük dəyişikliklərə məruz qaldı. Səbəbiylə davam edən iqtisadi tənəzzül üstünlüklər sayəsində tükənən böyümə imkanları əlverişli xarici iqtisadi şərtlərdə bir azalma valyuta qazancı, devalvasiya gözləntilərinin böyüməsi bir dəyişikliyə səbəb oldu daxili valyuta bazarının konyunkturası və kütləvi devalvasiya manat, iqtisadiyyatın bank sektorundakı problemlər Azərbaycan, depozit axını, likvidlik vəziyyətinin pisləşməsi və bankların ödəmə qabiliyyətini artırdı. İqtisadiyyatdakı və pul sahəsindəki vəziyyəti nəzərə alaraq AR siyasətinin effektivliyinə dair tələblə pul tənzimlənməsi və bank fəaliyyətinin sabitliyini təmin etmə sahəsi sistem, həm də ölkənin iqtisadi inkişafını stimullaşdırmaqdadır. Nəticədə elmi və praktik əhəmiyyət qazanır seçimi əvvəlcədən müəyyənləşdirmiş pulun konseptual problemlərinin öyrənilməsi və Azərbaycan iqtisadiyyatında pul sahəsinin tənzimlənməsi magistr tezisinin mövzuları.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Tədqiqat mövzusu ilə bağlı elmi ədəbiyyatın təhlili, bir tərəfdən problemə olan marağın artdığını, digər tərəfdən Mərkəzi Bankın apardığı monetar siyasətin iqtisadiyyata təsiri onun yüksəldilməsi istiqamətləri bir çox yerli və xarici müəlliflərin kitablarında araşdırılmışdır.

Bazar şəraitində monetar siyasətin metodoloji əsasları Aslanov A.M., Bağirov M.M., Bəşirov R.A., Əsgərova R., Qurbanov C., Manafov Q., Məmmədov N., Məmmədov S.M., Məmmədov Z., Məmmədov Z., Məmmədov Z., Abbasov Ə., Rzayev R., Həmişəyeva Ş. Rzayev R.M., Sadıqov M.M., Balayeva E.Ə., Həmişəyeva Ş.Ü. Vəliyev D. Vəliyev F.S., Meybullayev M.X., Babayev Ə.P. kimi tədqiqatçıların elmi əsərlərində əks etdirilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: İşin məqsədi öyrənməkdir pulun nəzəri məsələləri və pul dövriyyəsinin tənzimlənməsi, bu sahədəki dünya təcrübəsinin yanında mövcud problemlərin təhlili indiki mərhələdə Azərbaycan iqtisadiyyatının pul sferası inkişaf etdirməkdir.

Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr qoyuldu, bu işin hazırlanması zamanı həll edilənlər:

- təşkilat və tənzimləmə mexanizmini nəzərdən keçirin müasir şəraitdə pul dövriyyəsi;
- müasir fundamentalın əsas xüsusiyyətlərini araşdırmaq pul nəzəriyyələri və pul dövriyyəsinin tənzimlənməsi;
- məqsədlərin, prinsiplərin və əsas rejimlərin genezisini nəzərdən keçirin xarici pul tənzimləmə praktikasında pul siyasəti, XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq;
- pul tənzimləməsinin əsas metodlarını açıqlamaq müalicə;
- pul tənzimlənməsinin təşkilini nəzərdən keçirin Azərbaycan Respublikasında;
- xarici pul tənzimləməsinin xarici təcrübəsini təhlil etmək və maliyyə böhranının şərtləri. və böhrandan sonrakı bərpa dövrü;
- indiki dövrdə və ortamüddətli dövrdə Azərbaycanın pul hakimiyyət orqanlarının üzləşdiyi əsas problemləri araşdırmaq perspektiv və onların həlli üçün təkliflər hazırlamaq.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqat obyektı budur prosesdə yaranan iqtisadi münasibətlər kompleksi pul sisteminin fəaliyyəti və onların tənzimlənməsi. Mövzu - Azərbaycan iqtisadiyyatının pul sahəsinin vəziyyəti və əsas problemləri.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat prosesində tədqiqat obyektinə və mövzusunə inteqrasiya olunmuş yanaşmadan istifadə edilmişdir, ümumi elmi idrak metodlarından istifadə edilmişdir (induksiya, deduksiya, müqayisə, analiz, sintez, ümumiləşdirmə), həmçinin müqayisə metodları statistik və dinamik analiz, mücərrəd-məntiqi metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Təhsil və elmi ədəbiyyat, yerli və xarici elm adamları pul nəzəriyyəsi və pul tənzimləməsi ilə əlaqəli mövzularda analitik məlumatlar beynəlxalq maliyyə təşkilatları və xarici mərkəzi banklar, dövlətin statistik və analitik məlumatları Statistika Komitəsi və Azərbaycan Mərkəzi Bankı Respublikasının məlumatlarından ibarətdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın məhdudiyyəti ondan ibarətdir ki, pandemiya şəraitində kitabxanalar işləmədiyi üçün mövzu ilə əlaqədar kifayət qədər ədəbiyyatın əldə oluna bilməməsidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Formulasiyada, təşkilatla əlaqəli məsələlərin nəzəri əsaslandırılması və həlli milli iqtisadiyyatda pul dövriyyəsinin tənzimlənməsi. Alınan elmi nəticələr aşağıdakılardır:

- pul hədəflərinin, prinsiplərinin və əsas rejimlərinin təkamülü xarici pul tənzimləmə praktikasında siyasət;

- sistemin nəzəri əsaslarını və praktik aspektlərini nəzərdən keçirdi pul dövriyyəsinin tənzimlənməsi;

- dünya maliyyə dövründə beynəlxalq böhran əleyhinə pul tənzimləmə təcrübəsini təhlil etdi.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: işin nəticələri və müddəaları, müəllifin nəticələri ilə əlaqəli Azərbaycan iqtisadiyyatının pul tənzimlənməsi sahəsində beynəlxalq təcrübənin tətbiqi imkanları.

I FƏSİL. PUL-KREDİT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

1.1. Monetar siyasətə nəzəri yanaşmalar

Əksər tədqiqatçılara görə tənzimləmə obyektləri pula olan tələb və pul təklifidir. Tədqiqatçı GG Fetisov bütün çoxalma prosesini pul sferasında tədbirlərin təsir obyektinə aid edir. Pula olan tələb və pul təklifi bu dəyərləri dəqiq proqnozlaşdırma qabiliyyətinə təsir göstərən bir çox amillərdən asılıdır. Kəmiyyət baxımından bunlar pul dövriyyəsinin iştirakçıları tərəfindən tamamilə dəqiq və nəhayət qiymətləndirilə bilməz. Buna görə bunlardan sözdə törəmə obyektlər seçilir, bunlara aşağıdakılar daxildir (Bağırov M.M. 2013: s.82).

- dövriyyədə olan pul kütləsinin həcmi və quruluşu;
- pul dövriyyəsinin sürəti və iqtisadiyyatın pulla doyma səviyyəsi;
- bank sistemi daxil olmaqla pul dövriyyəsi iştirakçılarına verilən kreditlərin həcmi;
- pul (bank) vurma əmsalı;
- pul dövriyyəsi iştirakçılarının pul gəlirlərinin və xərclərinin həcmi və quruluşu;
- milli valyutanın məzənnəsi. Sadalanan göstəricilər böyük ölçüdədir.

Pul siyasətinin mövzusu həm geniş mənada - dövlət, həm də dar mənada - ölkə hökuməti, hökumət mərkəzi bankla birlikdə şərh edilə bilər. Tədqiqatçı O.I.Lavruşin pul siyasətinin subyektlərini dövlətin pul siyasətinin və ticarət bankları sisteminin aparıcısı kimi xas funksiyalarına uyğun olaraq müstəqil bir mərkəzi bank kimi göstərir.

Mərkəzi bankın müstəqilliyi əksər tədqiqatçılar tərəfindən uğurlu pul siyasəti üçün zəruri amil kimi tanınır. Bir tərəfdən mərkəzi bank dövlətlə sıx bağlıdır. İqtisadi mexanizmin bir hissəsi olaraq, mərkəzi bank bütövlükdə müstəqil bir əlaqə olaraq onun birliyini təmin edir. Digər tərəfdən, yalnız müstəqil bir iqtisadi qurum deyil, həm də müstəqil bir təşkilatdır, çünki ölkədəki yeganə nağd pul emitenti olmaq üçün müstəsna hüquq verilmişdir. Pul siyasətinin həyata keçirilməsindən

məsul olan pul sahəsindəki əsas aktyor olaraq, mühakimə və hərəkətlərində müstəqildir. Bundan əlavə, onun müstəqilliyi, digər fikirləri qəbul edə və nəzərə ala biləcəyindədir, eyni zamanda onların təsirindən azaddır və zərər vermə ehtimalı barədə öz anlayışına əsaslanaraq qərar qəbul etmək hüququna malikdir, ancaq əsas vəzifəsinin həyata keçirilməsini təmin edir.

Son illərdə aparılan tədqiqat nəticələri göstərir ki, mərkəzi bankın müstəqilliyi və pul tənzimlənməsi pul tənzimləməsinin uğurla həyata keçirilməsi üçün yeganə şərt deyil. Hal hazırda dünyanın nəzəri tədqiqatçıları və mərkəzi banklarının nümayəndələri, mərkəzi bankın pul tənzimləmə sahəsindəki fəaliyyətinin açıqlığı və şəffaflığının (şəffaflığının) əhəmiyyətini getdikcə daha çox dərk edirlər. Bu, aşağıdakı səbəblərdən qaynaqlanır:

- mərkəzi bankların hesabatlılığı üçün artan tələbləri təmin edən artan müstəqillik;

- maliyyə bazarlarında iqtisadi agentlərin gözləntiləri probleminin kəskinləşməsi: gözləntilərdəki dalğalanmalar çox vaxt optimal pul siyasətinin həyata keçirilməsinə mane olur, mərkəzi bankın şəffaflığının artması siyasətinə daha çox inam verir və onu daha təsirli edir. Həyata keçirilən pul siyasətinin effektivliyi bank sisteminin sabitliyindən də asılıdır. Bank sektoru pul tənzimləmə impulslarının bütün iqtisadiyyata ötürüldüyü bir kanaldır. Pul münasibətləri çərçivəsində istehsal və istehlak sahələrinin davamlılığını təmin edən banklardır.

Pul tənzimlənməsini həyata keçirən mərkəzi bank, ilk növbədə, bank sisteminin kredit potensialını stimullaşdıran və ya məhdudlaşdıran, iqtisadiyyatın pul resursları ilə doyduğu kommersiya banklarının resurslarına təsir göstərir.

Pul siyasətini birbaşa həyata keçirən qurumlarla yanaşı, pul siyasəti subyektlərinin sayına dolayısı ilə onun həyata keçirilməsində iştirak edən orqanlar da daxildir. Beləliklə, ölkədəki pul sahəsinin vəziyyəti Maliyyə Nazirliyi, Xəzinədarlıq, Əmanətlərin Sığortalanması Agentliyi və bir sıra digər təşkilatlar kimi qurumlardan təsirlənir.

Mərkəzi bank sərəncamında olan alətlərin ötürülməsi (ötürülməsi) mexanizmləri vasitəsi ilə pul siyasətinin ara məqsədlərinə təsir göstərə bilər. Bu

mexanizmlər pul təklifinin iqtisadi fəaliyyətə təsir göstərdiyi dəyişənlər sistemini təmsil edir.

Şanzıman mexanizminin quruluşu, tənzimləmə alətləri vasitəsilə pul tənzimləmə subyektləri tərəfindən meydana gələn dəyişikliklərin impulsunun ötürüldüyü makroiqtisadi dəyişənlərin zənciri olan kanallardan ibarətdir.

Bir neçə ötürmə kanalını ayırmaq olar (Bağırov M.M. 2013: s.82):

- əvəzetmə və gəlir kanalları, pul axını kanalları daxil olmaqla faiz dərəcəsinin kanalı;

- rifah kanalı;

- balans kanalı və ya geniş kredit kanalı;

- kapital cəlb etmə xərcləri kanalı və ya dar bir borc vermə kanalı;

- məzənnə kanalı;

- monetarist kanal.

Pul siyasətinin ötürülmə mexanizmi kanallarının tədqiqatları daxil edilmişdir. Şanzıman mexanizmindəki son əlaqə iqtisadiyyatın real sektorunun məcmularından ibarətdir: istehlak, investisiya, dövlət xərcləri, xalis ixrac və ya ümumi daxili məhsul və ötürmə impulslarının mənbəyi (zəncirdəki ilk əlaqə) müxtəlif maliyyə dəyişkənlikləridir. İnkişaf etmiş ölkələr, mərkəzi banklar tərəfindən idarə olunan bir impuls mənbəyi kimi maliyyə təsir vasitələrindən istifadə ilə xarakterizə olunur. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə və qlobal iqtisadi mühitdən çox asılı olan ölkələrdə real ötürülmə dəyişiklikləri ekzogen dəyişənlərlə müəyyən edilir.

Beləliklə, iqtisadiyyatın strukturu ötürmə mexanizminin təbiətinə təsir göstərir: endogen (əsas maliyyə göstəricilərindəki süni dəyişikliklər nəticəsində) və ekzogen (makroiqtisadi mühitdə dəyişikliklər olduqda).

Bundan əlavə, pul siyasəti impulslarının bu və ya digər kanaldan keçməsi milli maliyyə (kredit) sisteminin növündən asılıdır: bank sistemi və ya bazar sistemi. Birinci halda, maliyyə mənbələri əsasən iqtisadiyyatın bank sektoru vasitəsi ilə bölünür, ikincisi, iqtisadiyyatın real sektorunun maliyyələşdirilməsi qiymətli kağızlar bazarı vasitəsilə həyata keçirilir.

Pul siyasəti tədbirləri iqtisadiyyata yalnız uzun müddət təsir göstərir və təsiri dəqiq qiymətləndirmək çətindir. Pul siyasətinin qiymətlərə təsiri iqtisadiyyatda baş verən dəyişikliklərlə əlaqəli uzun və qeyri-müəyyən bir gecikmə ilə baş verir. Tədqiqatçılar gecikmə müddətinin 2-3 il olduğuna inanırlar. Buna görə pul siyasətinin iqtisadiyyata düzəldici təsiri yalnız iqtisadi sistem əvvəlki vəziyyətindən dəyişdikdə özünü göstərə bilər.

1.2. Dayanıqlı inkişafın təmin edilməsində Monetar siyasətin rolu

Müasir dünyada hər bir dövlətin pul siyasəti milli iqtisadiyyatın makroiqtisadi tənzimlənməsinin ən güclü qollarından biridir. Tarixən iqtisadi tənzimlənmənin ilk formalarından biridir. İmkanları 1930-cu illərin qlobal iqtisadi böhranı dövründə özünü göstərdi. Nəzəri tədqiqatlar makroiqtisadi göstəricilərin pul dəyişənlərindən asılılığını təsdiqləmişdir. Beləliklə, pul miqdarında dəyişiklik dövriyyə istehsal, mübadilə, istehlak proseslərinə təsir göstərə bilər. II Dünya Müharibəsindən sonrakı inflyasiya, aşağı faiz nisbətində genişləndirici pul siyasəti ilə gücləndirildi və məhdudlaşdırıcı siyasət inflyasiyanın qarşısını alan əlamətləri ortaya qoydu.

Koordinasiya olunmuş və balanslaşdırılmış pul siyasətinin aparılması iqtisadi sistemin davamlı inkişafının böyük dərəcədə asılı olduğu iqtisadi idarəetmənin ən vacib aspektidir.

Məzmun məsələləri, dövlət pul siyasətinin aparılması və iqtisadiyyatın pul tənzimlənməsi problemləri üzrə nəzəri və metodoloji tədqiqatlar bu kateqoriyaların çox yönlü və müxtəlifliyini (çox yönlü) aşkar etdi. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin digər metodları ilə qarşılıqlı əlaqələri də müxtəlifdir: maliyyə siyasəti, pul siyasəti və s.

İqtisadiyyatın idarə edilməsi və tənzimlənməsi bir-biri ilə əlaqəli və müəyyən bir sistemi təmsil edən bir sıra elementlərin mövcudluğunu nəzərdə tutur. Bu, pul daxil olmaqla iqtisadiyyatı tənzimləyən hər hansı bir metod üçün tətbiq olunur. Tənzimləmə sistemində aşağıdakılar olmalıdır (Aslanov A.M. 2012: s.169):

- hədəflər;
- bir obyekt;

- mövzu;
- fəaliyyət mexanizmi;
- alətlər;
- metodlar.

Bütün elementlərin olması iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi metodunun mahiyyətinin daha dolğun və dəqiq tərifini verir.

Dövlət pul siyasətinin aparılması və iqtisadiyyatın pul tənzimlənməsi problemləri ilə bağlı bir çox nəşrlər mövcuddur, lakin “pul siyasəti” kateqoriyasının tərifi, mahiyyəti, məzmunu ilə bağlı fikirlər fərqlidir.

Professor O. I. Lavruşin pul siyasətini dövlətin iqtisadi siyasətinin ən vacib istiqaməti hesab edir. Milli iqtisadi siyasətin bir hissəsi olaraq, milli iqtisadiyyatın ümumi hədəfinə “yazılmalı” və makroiqtisadi tarazlığın əldə olunmasına kömək etməlidir. Pul tənzimlənməsi pul dövriyyəsinin dinamikasına nəzarət etmək üçün qısa və uzunmüddətli tədbirlərin həyata keçirilməsi kimi yozulur. Bu vəziyyətdə dövlət tərəfindən, ilk növbədə müstəqil bir mərkəzi bankın şəxsində pul dövriyyəsinin dinamikasına təsir göstərən müəyyən tədbirlərin tətbiq ediləcəyi güman edilir.

Bir tərəfdən tərifin məzmununa aşağıdakılar daxildir: məqsəd, tənzimləmə predmeti və mövzusu. Lakin hərəkət mexanizmi və istifadə olunan vasitələrdən bəhs edilmir. Pul siyasətinin tətbiqi sahəsi pul dövriyyəsi ilə də məhdudlaşır. Digər tərəfdən, bu təfsirin şübhəsiz üstünlüyü, pul tənzimləməsinin institusional uyğunluğu amillərindən birinin - mərkəzi bankın müstəqilliyinin göstəricisidir.

Pul siyasətinin müəyyənləşdirilməsinə sistemə yanaşma digər alimlərin əsərlərində istifadə olunur. Xüsusilə tədqiqatçılar I. V. Danilova və A. V. Rezepin qeyd edirlər ki, “pul siyasəti bilavasitə ölkənin maliyyə sisteminin sabit fəaliyyətini qorumaq, bank və maliyyə sabitliyinə nail olmaq məqsədi daşıyır. Pul siyasəti makroiqtisadi qarşılıqlı əlaqələrin mürəkkəb sistemidir.

Pul siyasətinin pul dövriyyəsi sahəsinə və kredit sferasına tətbiqetmə obyektlərinin daralması, məhdudlaşdırılması, təsir mexanizmi və alətlərinin göstərilməməsi ədəbiyyatda mövcud olan pul siyasətinin əksər şərhələrinə xasdır.

Beləliklə, Böyük İqtisadi Lüğətdə, ed. A. N. Azrilian aşağıdakı tərifləri verir: “Pul siyasəti, iqtisadi böyümənin tənzimlənməsinə, inflyasiyanın qarşısını almağa, məşğulluğun təmin edilməsinə və tədiyyə balansının bərabərləşdirilməsinə yönəlmiş pul dövriyyəsi və kredit sahəsində bir sıra tədbirlərdir; çoxalma prosesinə dövlətin müdaxiləsinin ən vacib metodlarından biri kimi xidmət edir”. “Pul tənzimlənməsi hökumətin iqtisadi proseslərə təsirinin əsas vasitələrindən biridir”. Qeyd edək ki, həyata keçirilən fəaliyyətlərin mövzu tərkibi dəqiqləşdirilməyib.

Tədqiqatçılar A. M. Babiç və L. P. Pavlova “pul siyasəti ölkə hökuməti tərəfindən yürütülən kurs və pul dövriyyəsi və kredit sahəsində görülən tədbirlərdir”. Bu tərif siyasətin mövzusunun - bütövlükdə dövləti deyil, ölkənin hökumətini müəyyənləşdirir, bununla yanaşı pul siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsindən məsul institutu göstərmir, pul tənzimləməsinin xüsusiyyətlərini, məqsədlərini açıqlamır.

Tədqiqatçı SR Moiseev pul siyasətini “dövlətin iqtisadi tənzimləmə siyasətinin istiqamətlərindən biri” kimi başa düşür və bununla da bu kateqoriyanı dövlət iqtisadi siyasətinin bir növü kimi müəyyənləşdirir .

Daha mükəmməl, müəlliflərə görə, pul siyasətinin tərfi G. G. Fetisov tərəfindən təqdim edilmişdir. Onun fikrincə, “pul siyasəti dövlətin iqtisadi siyasətinin ən vacib istiqaməti kimi qəbul edilir və ölkədə pul və kredit münasibətlərinin təşkili sahəsində mərkəzi bankın hökumət ilə birlikdə hazırladığı tədbirlər məcmusudur. Bu tədbirlərin köməyi ilə iqtisadi artımı tənzimləmək, istehsalın səmərəliliyini artırmaq, əhalinin məşğulluğunu təmin etmək, xarici iqtisadi əlaqələrin sabitliyini təmin etmək, yəni hər bir ölkənin iqtisadiyyatı qarşısında duran ən vacib strateji vəzifələri həll etmək üçün pul sahəsinin təkrar istehsal prosesinə təsiri təmin edilir”.

Bu təfsir tənzimləmənin mövzu quruluşunu (tənzimləmənin institusional uyğunluğu amillərini göstərmədən), obyekt və əldə olunan hədəfləri əks etdirir, lakin təsir mexanizmi və istifadə olunan vasitələri açıqlamır.

Müəlliflər hesab edirlər ki, tənzimləmə sisteminin bir sıra elementlərini daxil etməklə yanaşı, pul siyasətinin məzmununun müəyyənləşdirilməsinin adekvatlığı da hər bir elementin keyfiyyət tərkibindən asılıdır.

Əksər tədqiqatçılar pul siyasətinin məqsədlərini bir neçə səviyyəyə bölürlər (Aslanov A.M. 2012: s.169):

- strateji (son və ya uzunmüddətli) və ya “siyasi dəyişənlər”;
- aralıq və ya orta müddətli (“pul siyasəti rejimi”);
- əməliyyat (taktiki) hədəfləri və ya prosedurları.

Pul siyasəti iqtisadi siyasətin yalnız bir elementidir. Nəticə etibarilə strateji hədəfləri ölkənin ən yüksək səlahiyyətliələrinin müəyyən etdiyi qlobal strategiyanın bir hissəsidir. Sistemin bir elementi olaraq, pul siyasəti yalnız müəyyən edilmiş ümumi hədəfə çatmağa kömək edir. Özü ilə istənilən nəticələrə gətirib çıxara bilmir. Pul idarələri yalnız özəl bir hədəfi həyata keçirə bilər ki, bu da siyasətin müvafiq sahəsinin digər sahələrdə həyata keçirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş digər özəl məqsədlərlə birlikdə dövlət orqanlarına iqtisadi siyasətlərinin həyata keçirilməsində uğur qazanmasına imkan yaradır.

Makroiqtisadi tarazlıq, qiymət sabitliyi, maliyyə və bank sabitliyi davamlı iqtisadi inkişaf və ya sabit iqtisadi artım pul siyasətinin prioritet hədəfi hesab edilə bilər. Bu hədəflər əsasın müəyyən bir vəziyyətini əks etdirir. Makroiqtisadi parametrlər, yəni: davamlı istehsal artımı, artan istehsal səmərəliliyi, milli valyutanın daxili və xarici sabitliyi, işçi qüvvəsinin tam məşğulluğu və tədiyyə balansının müsbət olmasıdır. Tipik olaraq, strateji hədəf mərkəzi bank qanunlarında təsbit edilmişdir.

Pul siyasəti apararkən, mərkəzi banklar istər-istəməz iqtisadi böyüməni stimullaşdıran siyasətlə inflyasiya əleyhinə siyasət arasında seçim etmək problemi ilə üzləşirlər. Pul metodları bu məqsədlərə məqbul səviyyədə çatmır. Buna görə seçilmiş pul siyasəti kursu, dövlətin iqtisadi siyasətinin digər istiqamətləri ilə eyni dərəcədə birləşdirilməlidir.

Müasir mərkəzi bankların tam məşğulluğu və iqtisadi artımı təmin etmək məqsədlərini həyata keçirmək üçün qanunvericiliklə müəyyən edilmiş

funksiyalarının olmaması səbəbindən onlara nail olmaq vəzifələri dolayı yolla həll olunur. Buna görə ayrı-ayrı iqtisadçılar daxili pul bazarında faiz dərəcəsinin sabitliyini, milli maliyyə bazarının müəyyən seqmentlərindəki tarazlığı, daxili valyuta bazarının sabitliyini sonuncusu kimi vurğulayaraq strateji hədəflərin siyahısını genişləndirirlər.

Müəlliflər pul siyasətinin məqsədlərini təsnif etməyi təklif edirlər (Aslanov A.M. 2012: s.169).

- iqtisadi sistemin əhatə dairəsinə görə;
- hərəkət sərhədləri boyunca;
- mərkəzi bankın təsir dərəcəsinə (nailiyyətinə) görə.

İqtisadi sistemin əhatə dərəcəsinə görə pul siyasətinin məqsədləri:

- iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi metodlarının məcmusu kimi bütün iqtisadi siyasət üçün xarakterik olan ümumi hədəflər: istehsalda sabit artım, işçi qüvvəsinin tam məşğulluğu, sabit qiymətlər və tədiyə balansının müsbət olması;

- yalnız iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi metodu üçün xarakterik olan xüsusi hədəflər: daxili pul bazarında faiz dərəcəsinin sabitliyi, milli maliyyə bazarının müəyyən seqmentlərindəki tarazlıq, daxili valyuta bazarının sabitliyi.

Pul siyasəti fəaliyyət sərhədləri boyunca hədəfləri:

- daxili hədəflər: istehsalın davamlı böyüməsi, milli valyutanın daxili sabitliyi, işçi qüvvəsinin tam məşğulluğu, daxili pul bazarında faiz dərəcəsinin sabitliyi, milli maliyyə bazarının müəyyən seqmentlərindəki tarazlıq;

- xarici hədəflər: milli valyutanın xarici sabitliyi, ödəniş balansının müsbət olması, daxili valyuta bazarının sabitliyi.

Mərkəzi bankın təsir dərəcəsinə (nailiyyətinə) görə pul siyasətinin məqsədləri:

- birbaşa hədəflər: sabit qiymətlər, müsbət tədiyyə balansı, daxili pul bazarında faiz dərəcələrinin sabitliyi, milli maliyyə bazarının müəyyən seqmentlərindəki tarazlıq, daxili valyuta bazarının sabitliyi;

- dolayı hədəflər: davamlı istehsal artımı, işçi qüvvəsinin tam məşğulluğu.

Məqsədlərin ayrılması onların mütləq müxalifəti kimi qəbul edilməməlidir. Əslində, aralarındakı sıx əlaqələri nəzərdə tutan yalnız ortaq bir pul siyasəti var.

Beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan müxtəlif dəyişənlər (pul siyasəti rejimləri) üçün ən geniş yayılmış hədəf seçimləri aşağıdakılardır (Bəşirov R.A. 2014: s.397):

- inflyasiya hədəflənməsi: pul siyasətinin ara məqsədi yoxdur, son hədəflə üst-üstə düşür və ya inflyasiya proqnozudur;
- məzənnənin hədəflənməsi: aralıq hədəf milli valyutanın məzənnəsidir;
- pul hədəflənməsi: pul aqreqatları aralıq hədəfdir;
- nominal gəliri hədəfləmək: aralıq məqsəd nominal artırmaqdır
- ümumi daxili məhsul (yalnız nəzəriyyədə mövcud olan bir rejim);
- faiz dərəcəsi hədəflənməsi: aralıq hədəf pul bazarı faiz nisbətidir.

Mərkəzi bank bir və ya daha çox hədəf dəyişən seçmək hüququ vardır. Hələ də iqtisadçılar arasında ən optimal pul siyasəti rejimi barədə bir fikir birliyi yoxdur. Rejimlərin hər birinin həm üstünlükləri, həm də mənfi cəhətləri var . Bir ara hədəf seçimi bir çox amillərlə müəyyən edilir. Beləliklə, G. G. Fetisov iki amili ayırır:

- iqtisadi liberallaşma dərəcəsi;
- mərkəzi bankın funksional müstəqilliyinin səviyyəsi, eləcə də qarşılaşdığı vəzifələr, iqtisadiyyatda olan funksiyaları.

Bundan əlavə, ara hədəflər arasında sıx bir əlaqənin olduğunu qeyd edir.

SR Moiseev pul dəyişəninin hədəflənməsindəki dəyişikliyin səbəblərini pul siyasətinin aralıq və son hədəfləri arasında bir əlaqə olmadığında görür. Tədqiqatçılar S. Andryushin və V. Kuznetsova ara hədəf seçmək üçün aşağıdakı amilləri müəyyənləşdirirlər:

- rejimin ölkənin sosial-iqtisadi şərtlərinə və inkişaf hədəflərinə uyğunluğu;
- milli maliyyə bazarının ödəmə dərəcəsi.

Müəlliflər pul siyasəti rejiminin seçilməsinə təsir edən amillərin konkretləşdirilməsini, yəni nəzərə alınmasını təklif edirlər (Bəşirov R.A. 2014: s.397):

- dövlətin iqtisadi siyasətinin son hədəfinə uyğunluq;
- hədəflər ziddiyyətinin olması;
- ölkənin iqtisadi inkişafının müəyyən bir modelinə uyğunluğu;
- mərkəzi bankın pul tənzimləmə alətlərini tətbiq etmə qabiliyyəti;

- mərkəzi bankın əməliyyatlarını apararaq dəyişəni müstəqil olaraq təyin etmə və dəyişdirmə qabiliyyəti;

- mərkəzi bankın təsiri ilə maliyyə bazarının əhatə dərəcəsi;

- mərkəzi bankın iqtisadiyyatın qeyri-maliyyə sektoru subyektlərinin iqtisadi strategiyalarına təsir etmək qabiliyyəti;

- mərkəzi bankın siyasətinə xalqın inam dərəcəsi;

- dəyişən dəyişikliyin inflyasiya prosesinə təsir dərəcəsi;

- qiymətli kağızlar bazarının inkişaf dərəcəsi;

- dəyişənin digər pul göstəricilərinə nisbətən elastiklik səviyyəsi;

- maliyyə bazarı subyektlərinin hədəf dəyişəndəki dəyişikliklərə həssaslıq dərəcəsi;

- qarşılıqlı əlaqə dərəcəsi və digər pul dəyişənlərinin eyni vaxtda istifadəsi imkanı;

- ölçmə sürəti və dəqiqliyi, dəyişən haqqında məlumatların mövcudluğu. Ən inkişaf etmiş mərkəzi banklar.

Pul siyasəti hədəflərinin üçüncü səviyyəsi əməliyyat (taktiki) hədəflər və ya prosedurlardır. Pul siyasəti alətlər qutusunun önündədirlər. Mərkəzi bank alətləri birbaşa bəzi ara hədəflərə çatmır, bu səbəbdən mərkəzi bankın birbaşa təsir göstərə biləcəyi bir sıra pul parametrləri seçilir. Onların idarəedilməsi mərkəzi bankın iqtisadiyyata təsirini müəyyənləşdirən uzun ötürmə zəncirinin ilkin mərhələsidir.

Pul məsələsində inhisarla mərkəzi bank ya qiyməti, ya da dövriyyədəki pul miqdarını tənzimləyə bilər. Birinci halda, o, pul bazarının faiz dərəcələrini, ikincisi - pul bazasını və ya onun tərkib hissələrini (bank ehtiyatları, xalis xarici aktivlər, daxili kredit) idarə edir. Bundan əlavə, əməliyyat məqsədlərinə valyuta məzənnəsi və pul aqreqləri daxildir.

İnformasiya asimmetriyası şəraitində, mərkəzi bank siyasətinə uyğun ən uyğun hədəflərdən birini seçməyə məcbur olur, çünki pulun qiyməti və miqdarını hədəf almaq eyni prosesin iki tərəfidir. Əməliyyat məqsədlərinin seçimi pul siyasəti rejimi ilə müəyyən edilir və əməliyyat məqsədləri və milli maliyyə sisteminin inkişaf dərəcəsi, öz növbəsində, xüsusi pul siyasəti alətlərinin tətbiqini müəyyənləşdirir.

1.3. Pul-kredit tənzimlənməsi sisteminin təşkilinin əsası və xüsusiyyətləri

Dövlət pul tənzimlənməsini iki pilləli kredit sistemi vasitəsilə həyata keçirir. Bu sistemin birinci səviyyəsi dövlət mərkəzi bankı, ikincisi isə kommersiya bankları və müxtəlif maliyyə qurumları tərəfindən təmsil olunur.

Mərkəzi Bank aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir (Bəşirov R.A. 2014: s.397):

- 1) ölkənin emissiya mərkəzi;
- 2) bankların bankları;
- 3) hökumətin bankiri;
- 4) ölkə iqtisadiyyatının pul tənzimləmə orqanı.

Bu funksiyaları yerinə yetirən mərkəzi bank ölkədə bacarıqlı bir təşkilat olduğu təqdirdə davamlı iqtisadi böyüməni təmin edən pul siyasətini formalaşdırır, əks halda iqtisadi inkişafı ləngidir.

Beləliklə, mərkəzi bank ölkənin emissiya mərkəzinin funksiyasını yerinə yetirərək pul kütləsini banknot buraxaraq və bunun vasitəsilə bütün digər pul amillərini tənzimləyir.

Pul sahəsinin dövlət tənzimlənməsi dövlətin mərkəzi bank vasitəsi ilə inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı şəraitində pul sisteminin əsasını təşkil edən özəl qurumların miqyasına və təbiətinə təsir göstərə biləcəyi təqdirdə uğurla həyata keçirilə bilər. Buna, mərkəzi bank tərəfindən kifayət qədər güclü, zamanla sınaqdan keçmiş və sübut edilmiş alətlərin olduğu bir sıra inzibati və iqtisadi tənzimləyicilərin uğurlu manipulyasiyası yolu ilə nail olunur. Mərkəzi bankın pul siyasətinin bu alətlərinə tənzimləmə daxildir (Bəşirov R.A. 2014: s.397):

- 1) endirim dərəcəsi;
- 2) ehtiyat tələbləri standartı;
- 3) açıq bazarda əməliyyatlar;
- 4) milli valyutanın məzənnəsi;
- 5) milli valyutanın konvertasiya rejimi.

1. *Endirim dərəcəsinin tənzimlənməsi.* Güzəşt dərəcəsi (yenidən maliyyələşdirmə dərəcəsi) - mərkəzi bank tərəfindən kommersiya banklarına verilən kredit faizlərinin məbləği. Faiz uçotu siyasəti, kommersiya banklarının müəyyən bir

girov (məsələn, qiymətli kağızları) ilə mərkəzi bankdan borc ala biləcəkləri faiz dərəcələrinin tənzimlənməsindən ibarətdir. Mərkəzi bank bu və ya digər endirim dərəcəsinə təyin edərək bununla da kommertiya banklarından əhaliyə verilən kredit faizlərinin aşağı həddini təyin edir. Digər tərəfdən, inkişaf etmiş bir iqtisadiyyatda iqtisadiyyatın pul qazanması (pul kütləsinin ÜDM-ə nisbəti) tələb olunan standart dəyərə çatdıqda, yəni pul qazanma əmsalı ən azı 1,0 olduqda, kredit resurslarına tələb və təklif arasında tarazlıq vəziyyəti qurulur. Belə bir iqtisadiyyatda yenidən maliyyələşdirmə faizlərinin ən aşağı səviyyəsi kredit və bank qurumlarının xərcləri ilə, üst hissəsi isə real sektordakı müəssisələrin gəlirliliyi və inflyasiya miqdarı ilə məhdudlaşır. Real sektorun gəlirliliyi, kredit üçün və buna görə depozit üçün bank faizinin dəyərindən aşağı ola bilməz, çünki sahibkarlıq subyektləri riskli iş fəaliyyəti ilə məşğul olmağa həvəslənməyəcəkdir. Bu vəziyyətdə əmanətləri bank depozitlərinə yatırmaq və risksiz bir gəlir əldə etmək daha yaxşıdır. İnkişaf etmiş bir iqtisadiyyatda, yaxınlaşmaqda olan iqtisadi tənəzzül və ya depressiya şəraitində endirim dərəcəsi azalır və beləliklə kommertiya bankları dövlət tərəfindən əlavə kreditlər almağa, ölkədə pul kütləsini artırmağa və buna görə ümumi xərcləri stimullaşdırmağa təşviq olunur. Əksinə, iqtisadi böyüməni yavaşlatmaq tələb olunursa, bu halda mərkəzi bank yenidən maliyyələşdirmə faizini artırır və bununla da krediti bahalı edir və nəticədə eyni miqdarda tələb olunmur. Keçid iqtisadiyyatlarında, iqtisadiyyatın pul qazanma əmsalı aşağı səviyyədə olduqda (0,6-dan az), bu alət pula olan tələbin təklifini xeyli üstələməsi səbəbindən həyata keçirilə bilməz. Bu vəziyyətdə kredit üçün ödəniş real sektorun rentabelliğini əhəmiyyətli dərəcədə aşır və onun üçün əlçatmaz olur. Az mənbələr spekulyativ ticarət və maliyyə sektorlarında sona çatır və bununla da ölkədəki real iqtisadi böyüməni dayandırır və sənayeni məhv edir. Bu səbəbdən bu vasitədən keçid iqtisadiyyatında istifadə etmək yersizdir.

2. *Ehtiyat tələbləri standartının tənzimlənməsi.* Məcburi ehtiyatlar, minimum ehtiyatların kommertiya banklarının və digər kredit təşkilatlarının passiv (depozitlər) və ya aktiv (kredit) əməliyyatları göstəricilərinə qanunla müəyyən edilmiş faizdir. Kommertiya bankının bu normaya uyğun pul borc vermək hüququ

yoxdur və onu mərkəzi bankdakı depozitində və ya kassasında nağd şəkildə saxlamağa borcludur. Kommersiya banklarının bu aktivləri, müştərilərinin əmanətləri üzərindəki öhdəliklərini təmin etmək (bir bank iflas etdiyi təqdirdə), həm də ölkədəki pul kütləsinin parametrlərini tənzimləmək üçün bir vasitə kimi çıxış edir. Beləliklə, inflyasiya kontekstində mərkəzi bank məcburi ehtiyat nisbətini artırır və bununla da kommersiya banklarının müştərilərinə kredit vermək imkanlarını məhdudlaşdırır. Əksinə, deflyasiya zamanı dövriyyədəki pul miqdarını artırmaq lazım olduqda minimum ehtiyat dərəcəsi azalır. Eyni zamanda, kommersiya bankları vəsaitlərinin bir hissəsini dondurur və onlardan kredit vermək üçün istifadə edirlər. Ancaq əvvəlki vəziyyətdə olduğu kimi, dövlətin pulun çox çatışmadığı bir vəziyyətdə bu aləti istifadə etmək mümkün deyil və zərərli, yəni. dəyişən iqtisadiyyatda. ÜDM-in 100% -dən az miqdarda pul çatışmazlığı iqtisadi böyüməyə məhdudlaşdırıcı təsir göstərir və ÜDM-in 60% -dən az hissəsi genişlənmiş təkrar istehsalın qeyri-mümkün hala gəlməsinə gətirib çıxarır.

3. Açıq bazar əməliyyatlarının tənzimlənməsi (Bəşirov R.A. 2014: s.397).

Pul siyasətinin ən vacib vasitəsi açıq bank əməliyyatları (əsasən qiymətli kağızlar bazarında) adlanan mərkəzi bankın fond bazarına müdaxilədir. Açıq bazar siyasəti burada pul kütləsinin parametrlərini tənzimləmək üçün mərkəzi bank tərəfindən federal hökumət və yerli hakimiyyət orqanlarının borc öhdəliklərinin alqı-satqısında ifadə olunur. Açıq bazar əməliyyatları ən geniş qiymətli kağızlar bazarı olan ölkələrdə tətbiq olunur (ÜDM-in ən azı 60% -i). Bu ölkələrdə aşağı bazar şərtləri şəraitində dövriyyədə olan pul miqdarının artırılması zərurəti yaranarsa, mərkəzi bank aktiv olaraq kommersiya banklarından dövlət istiqrazlarını alır. Bu halda qiymətli kağızlara tələb təklifdən çox olduğu üçün bazar qiyməti yüksəlir və gəlir müvafiq olaraq azalır. Bu, özəl qurumlar üçün bu aktivlərin saxlanılmasının cəlbediciliyini xeyli azaldır və aktivləri mərkəzi banka satmağa çalışırlar. Bu vəziyyətdə mərkəzi bankın aldığı istiqrazlar üçün pul dərhal dövriyyəyə girir.

Milli iqtisadiyyatdakı canlanmanın zirvəsində inflyasiya proseslərinin sürətlənməsi göstərildiyi təqdirdə, mərkəzi bank dövlət qiymətli kağızlarını açıq bazarda aktiv şəkildə satmağa davam edir. İstiqraz təklifindəki kəskin artım onların

bazar qiymətini aşağı salır, bu da faiz dərəcələrinin yüksəlməsinə və qiymətli kağızların daha yüksək gəlirliliyinə gətirib çıxararaq potensial alıcılar üçün cəlbedici edir. Əhali bu qiymətli kağızları aktiv şəkildə almağa başlayır, nəticədə dövriyyədəki pul kütləsi azalır. Bu alətin aktiv istifadəsi fond bazarının kapitallaşmasının ölkənin ÜDM-nin ən azı 60% -ni təşkil etməsini tələb edir. Buna görə, eyni Belarusiya şəraitində, praktik olaraq qiymətli kağızlar bazarı olmadığı zaman, bu metoddan istifadə praktik olaraq mümkün deyil.

4. Milli valyutanın məzənnəsinin tənzimlənməsi.

İnkişaf etmiş ölkələrin mərkəzi bankları milli valyutanın məzənnəsinə tənzimləyərək valyuta bazarında oxşar əməliyyatlar aparırlar, yəni. digər ölkələrin valyutası ilə dəyişdirildiyi nisbətlər. İnflyasiya əleyhinə məzənnə çərçivəsində vəzifə daxili valyutanın düşməsindən (devalvasiya) qorunmasıdır, mərkəzi bank xarici valyuta hesabından müəyyən bir məbləğ çıxarır və sözdə valyuta müdaxiləsi zamanı bunun üçün milli valyutanı əldə edir. Və milli valyutanın bir qədər zəifləməsi lazımdırsa (məsələn, ixracı təşviq etmək üçün), mərkəzi bank bunun əvəzinə daxili nağd pulun əlavə hissəsini buraxaraq xarici valyutanı alır. İnkişaf etmiş ölkələrdə, valyutalarının məzənnəsinə endirmə siyasətinin praktiki bir tətbiqi yoxdur, çünki bu vəziyyətdə ölkə əsassız iqtisadi itkilərə məruz qalır. Valyutanın alıcılıq qabiliyyətinin qızıl tərkibindən asılı olduğu qızıl standartının çökməsi ilə, siyasi, spekulativ və digər amillər tətbiq olunduğu üçün valyutanın iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış məzənnəsinə müəyyənləşdirmək çətinləşdi. Təcrübədə, məzənnəni təyin etmək üçün bazar metodu - valyuta birjasında kotirovka geniş yayılmışdır. Qurulmuş və inkişaf etmiş pul sistemi və inkişaf etmiş maliyyə qurumları olan ölkələrə gəldikdə, bu metod səhv marjası ilə məqbuldur. Bu ölkələrdə pul amillərinin eyni inkişafı var (Bəşirov R.A. 2014: s.397):

- pul qazanma əmsalı - 1.3-1.5;
- bank sisteminin resurs bazasının ÜDM ilə əlaqəli həcmi - ən azı 100%;
- iqtisadiyyatın real sektoruna verilən kreditlərin miqdarı - ÜDM-in ən azı 100% (ildə);

- institusional investorların maliyyə alətlərinin kapitallaşması - ÜDM-in ən azı 100% -i;

- alıcılıq qabiliyyəti paritetindəki məzənnə - beynəlxalq ödəmə vasitələri ilə müqayisədə 1.3-dən az olmamalıdır.

Bu səbəbdən transformasiya edən ölkələrin mərkəzi bankları kotirovkalardan imtina etməli və valyuta məzənnəsini tənzimləmənin başqa yollarını axtarmalıdırlar, məsələn, Baltikyanı ölkələr və Çinin etdiyi kimi öz valyutalarının məzənnələrini güclü valyutalara nisbətə təyin etməklə. Eyni zamanda, məzənnənin müəyyənləşdirilməsi xarici iqtisadi təsirlərə məruz qalmayan ən obyektiv amil kimi alıcılıq qabiliyyəti pariteti yolu ilə həyata keçirilməlidir

5. Milli valyutanın konvertasiya rejiminin tənzimlənməsi.

Valyutasının tam konvertasiya və ya konvertasiya olunmaq istəyi başa düşüləndir, çünki bu halda dövlət özünün vacib bir alətini - xarici iqtisadi münasibətlərdə ödəmə vasitəsini əldə edir. Bu, əhəmiyyətli pula qənaət etməyə, daha çox sərbəstliyə sahib olmağınıza, müstəqil xarici mütəxəssislər tərəfindən iqtisadiyyatınıza daim nəzarət etməyinizə, mal və xidmətlərin daxili qiymətlərini dünya qiymətləri ilə eyni səviyyədə saxlamağınıza və buna görə də struktur, yenilik və investisiya siyasətinizi inkişaf etmiş ölkələrlə uzlaşdırmanıza, ayrılmaz olmağınıza imkan verir. global iqtisadi məkanın bir hissəsi. Strateji gələcəyimiz bunu nə qədər tez və məharətlə etdiyimizdən asılıdır: ölkə bəşəriyyətin yenilikçi nüvəsinə daxil olur və ya xammal və enerji donorları arasında dünya iqtisadi düzəninə kənarında yer tutur. Bütün ölkələrin “nüvəyə” yaxın olan sərfəli iqtisadi mövqe uğrunda sərt və güzəştə bir mübarizə aparmaları tamamilə təbiidir. Nəticə, belə bir mübarizənin meyarı millətin maddi, maddi, intellektual, geosiyasi üstünlükləri və nailiyyətlərinin əlverişli bir pul formasına köçürülmə dərəcəsidir. Yeddi inkişaf etmiş ölkədə bu göstərici cəmiyyətin kapitalının ümumi dəyəri ilə illik ÜDM-in 4-5 misli, ehtiyatda və dəyişən ölkələrdə isə illik ÜDM-in 0,4-0,5 səviyyəsində qiymətləndirilir. Bu ölkələrin çevrilmə sürəti və səmərəliliyi inkişaf etmiş ölkələrin çətin iqtisadi rifah yolunda tətbiq etdikləri bu cür texnika və qaydaların düzgün və ustalıqla istifadəsindən asılı olacaqdır. İndi xüsusilə vacib olan

şey, ölkənin böyüklüyü və iqtisadiyyatı həlledici deyil, əsas odur ki, pul sisteminin dünyaya inteqrasiyasıdır. Gəlir adambaşına düşən ÜDM-ə görə dünya ölkələrinin siyahısında birinci yeri tutan 25 ölkəyə baxaq. Burada nəhənglərlə (ABŞ, Almaniya, Fransa) yanaşı, İslandiya, İrlandiya, Lüksemburq və s. Yerləşdirmə aşağıdakı hallarda mümkündür:

- 1) ölkənin maliyyə kapitalı dörd-beş illik ÜDM dəyərində çatdıqda;
- 2) məzənnə PPP-dən aşağı deyil;
- 3) milli valyuta konvertasiya olunur.

Gəlir “konvertasiya” anlayışının özünü nəzərdən keçirək. Dəyişdirilə bilən çoxsaylı təriflər arasında əsas xüsusiyyət sakinlərin və qeyri-rezidentlərin sərbəst və məhdudiyyətsiz olaraq ölkə daxilində valyuta almaq imkanlarıdır. Ümumiyyətlə, transformasiyaların başlanğıcındakı bütün ölkələr rezidentlərin xarici valyuta alışı məhdudlaşdırır və eyni zamanda bunu yalnız qeyri-rezidentlərə və yalnız milli iqtisadiyyata yatırımlardan qazanclarını sərbəst şəkildə ixrac edə bilməsi üçün imkan verir. Bu, ixracat fəaliyyətindən əldə olunan valyutadan səmərəli istifadə etmək üçün edilir. Bu gəlirlərin çoxu (100% -ə qədər) xüsusi inkişaf fonduna satılır və şəffaf və açıq şəkildə yalnız ən son texnologiyaların və açar teslim fabriklərinin alınması üçün istifadə olunur. Çinin indi etdiyi yol budur, 17 illik islahatlardan sonra yalnız xarici konvertasiya qüvvədədir. ÇXR 10-15 il ərzində valyutasının tam konvertasiya olunmasını tətbiq etməyi planlaşdırır.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA DAYANIQLI İNKİŞAFIN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ MONETAR SİYASƏTİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Dayanıqlı inkişafın və monetar siyasətin tətbiqinin hüquqi normativ bazası

Bu gün Mərkəzi Bank tərəfindən görülən qabaqlayıcı tədbirlər Azərbaycan iqtisadiyyatının böhranı özü üçün mənfi nəticələr vermədən keçdiyini bir daha təsdiqləyir.

Böhran dövründə Azərbaycan Mərkəzi Bankının siyasətinin əsas hədəfləri maliyyə sisteminə likvidlik təmin etmək, məcmu tələbi dəstəkləmək və maliyyə sisteminin sabitliyini qorumaqdan ibarət idi. Bunun üçün geniş tədbirlərdən istifadə edilmişdir. 2008-ci ilin sonundan etibarən Mərkəzi Bank yenidən maliyyələşdirmə nisbətini və açıq bazar əməliyyatları üçün dəhliz sərhədlərini altı dəfə aşağı dəyişdi. Nəticədə yenidən maliyyələşdirmə dərəcəsi 2008-ci ilin oktyabr ayında% 15-dən 2010-cu ilin oktyabrında% 2-yə, dəhlizin yuxarı həddi müvafiq olaraq 20% -dən 7% -ə endirildi. Ancaq keçən ilin noyabr ayından etibarən endirim dərəcəsi, əvvəlcə% 3-ə, bu gün isə 5.25% -ə qədər böyüməyə başladı.

Gözlənilən tədbirlər çərçivəsində daxili maliyyə mənbələri üçün ehtiyat tələbləri 12-dən 0,5% -ə endirildi və xarici cəlb mənbələri üçün 2008-ci ildə ümumilikdə ləğv edildi (2008-ci ildə, üç ay ərzində bu göstərici səviyyəsində qaldı % 5) və 2011-ci ildən bəri% 0,5 səviyyəsində təqdim edilmişdir. Yayıdan bəri bu rəqəm artıq 3% -dir. Bununla yanaşı, məcburi ehtiyatların saxlanması yükünü azaltmaq üçün məcburi ehtiyatlar üzrə ortalama hesabat dövrü 15 gündən bir aya qədər uzadıldı (Sadiqov R.O. 2019: s.56).

Bu tədbirlər nəticəsində iqtisadiyyata likvidlik enjeksiyonlarının xalis həcmi təxminən 2 milyard dollar təşkil etdi, bunun 1 milyard dolları həqiqətən xərcləndi. Ancaq buna baxmayaraq, bu, Azərbaycanın bank sisteminə müqavimət göstərməyə və mənfi tendensiyalardan yayınmağa imkan verdi. Əgər bu bir daha təkrarlanarsa,

ölkəmizdə uğurla tətbiq olunan təcrübə Azərbaycana bu problemi həll etməyə imkan verəcəkdir.

Bu məbləğdən yalnız məcburi ehtiyatların azaldılması ilə banklar 730 milyon dollardan çox gəlir əldə etmiş və Mərkəzi Bankın endirim pəncərəsinin aktivləşdirilməsi əsasən onurğa sütunu müəssisələrinin likvidliyini qorumağa yönəlmişdir (məsələn, SOCAR, Azeraluminiy SC, AZAL, Azerenerji ASC) və banklar (əsasən xarici borclara vaxtında xidmət göstərmək üçün).

Azərbaycan bank sistemi tərəfindən xarici borcların artması ilə dünya maliyyə bazarlarında risklərə qarşı həssaslıq artır. Bunu dərk edən ölkənin Mərkəzi Bankı bu prosesləri nəzarət altında saxlayır.

Mərkəzi Bank yerli banklar tərəfindən xarici borcların cəlb edilməsini dərhal məhdudlaşdırmağa başladı və məcburi ehtiyat tələbləri, borc götürülmüş kreditlərin həcmi üçün müəyyən standartlar tətbiq etdi. Qlobal maliyyə böhranının əvvəlində Azərbaycan banklarının xarici borcları ümumi öhdəliklərinin 20-22% -ni təşkil edirdisə, il ərzində təxminən 900 milyon dollar, iki ildə isə 2 milyard dollar məbləğində borc ödəyiblər.

Xarici və daxili bazarlarda vəziyyətin sabitləşməsindən sonra da ehtiyat borc artımının xarici borclar üzərində təsiri aydın olmayacaq, çünki xarici bazar borclanma xərcləri baxımından cəlbedici qalacaq. Bir tərəfdən, xarici borc maliyyələşdirilməsindən həddən artıq asılılıq, öz maliyyə sisteminin inkişafını maneə törədir və xarici şoklara qarşı həssaslığını artırır, çünki bank sistemindəki hər hansı bir böhran bir növ xarici kreditlərlə bağlıdır və onlara məhdudlaşdırıcı tədbirlərin tətbiqi arzuolunan. Digər tərəfdən, məhdudlaşdırmaq yox, xarici borcları daxili kreditlərdən daha az gəlirli edəcək mexanizmlər yaratmaq daha məqsədəuyğun idi. Bütün seçimlərin müsbət və mənfi cəhətləri var, çünki Mərkəzi Bankın qabaqlayıcı tədbirləri banklara potensial itkilərdən zərərləri ödəyə biləcək yüksək səviyyədə kapital adekvatlığı təmin etmişdir.

Azərbaycan banklarında da yüksək likvidlik mövcuddur ki, bu da xarici borcların qaytarılması da daxil olmaqla öhdəliklərin vaxtında yerinə yetirilməsini təmin edir.

1 dekabr 2011-ci il tarixinə bank sistemində kapital adekvatlığı əmsalı minimum 12% nisbətində qarşı 15,8% təşkil etdi və bankların məcmu kapitalı ilin əvvəlindən bu yana 8% artdı. Bank sektorunda likvidlik də həddindən artıq kimi qiymətləndirilir - bəzi banklarda 100% -ə çatır və hətta aşır. İlin 11 ayının yekunlarına görə, 44-ü olan bankların aktivlərinin ümumi həcmində likvid aktivlərin payı 14,3% təşkil etmişdir.

Agentliyin mütəxəssisləri Azərbaycan Mərkəzi Bankının banklara maliyyə dəstəyi göstərərək və vaxtında böhran əleyhinə tədbirlər görərək bank sektorundakı vəziyyətin sabitləşməsində fəal kömək etdiyini təsdiqləyirlər.

Bank sektorundakı maliyyə təhlükəsizliyi səviyyəsini yaxşılaşdırmaq üçün görülən ehtiyatlı tənzimləmə tədbirləri çox əhəmiyyətli bir rol oynadı. Bu tədbirlər çərçivəsində AMB aktivlərin təsnifatı üzrə dərəcələri sərtləşdirdi: nəzarətdə olan aktivlər üçün faizlər 6-dan 10% -ə, qənaətbəxş olmayan aktivlər - 25-dən 30% -ə, təhlükəli aktivlər üçün - 50-dən 60% -ə qədər artdı. Bundan əlavə, kredit alarkən daşınmaz əmlakla təminat tələbləri 120-dən 150% -ə qaldırıldı, habelə subordinasiya edilmiş borcun maksimum məbləğində məhdudlaşdırmalar tətbiq edildi, bu da birinci dərəcəli kapitalın 50% -ə qədər ola bilər. İpoteka kreditləri üçün risk səviyyəsi 50% -dən 100% -ə qaldırıldı (Sadıqov R.O. 2019: s.56).

Dünya maliyyə bazarlarındakı vəziyyətin bərpası ilə Azərbaycan bankları da cəlb həcmi artırmağa başladılar. 2010-cu ilin birinci yarısında banklar əvvəlki ilin eyni dövrünə görə 4.6 dəfə artaraq 955.8 milyon dollar xarici borc götürdülər. Ötən il ərzində cəlb olunan vəsaitin həcmi 1.686.6 milyon dollar, 2011-ci ilin 9 ayında 623.9 milyon dollar təşkil edib və müvafiq olaraq 909.9 milyon dollar və 726 milyon dollar geri qaytarılıb. Ümumiyyətlə, özəl bank sektorunun xarici borcu üç ildə iki dəfə azaldığından bank sektorunun xarici mövqeyi yaxşılaşdı və sabit olaraq qiymətləndirildi.

Bu sistem bazar iqtisadi strukturlarının və bank orqanlarının nağd pul dövriyyəsinin nağd planlaşdırılmasına əsaslanır.

1) Birinci mərhələdə müəssisələr və təşkilatlar xidmət bankına nağd (ərizə) müraciətlərini təqdim edirlər.

2) İkinci mərhələdə, aşağı səviyyəli banklar və onların daha yüksək səviyyəli əlaqələri, müəssisələrin nağd müraciətləri əsasında, fəaliyyət sahəsindəki nağd pula olan ehtiyacını əks etdirən nağd proqramlarını tərtib edirlər. Bu proqramlar Mərkəzi Banka təqdim olunur;

3) Üçüncü mərhələdə Mərkəzi Bank köklü bankların nağd dövriyyəsi və emissiya fondu ilə təmin edilməsi barədə konsolidasiya edilmiş bir proqram hazırlayır. Bu proqram bankın yenidən maliyyələşdirilməsinin ayrılmaz hissəsidir;

4) Dördüncü mərhələdə yerli banklara Mərkəzi Bankın onlara ayrılmış emissiya mənbələri barədə məlumat verilir;

5) Beşinci mərhələdə təməl bankların nağd dövriyyəsinin ərazi idarəsi sərbəst vəsaitlərin ayrı-ayrı ərazilər, bölgələr, respublikalar və bölgələr arasında yenidən bölüşdürülməsi ilə həyata keçirilir. Təcrübə onu göstərdi ki, nağd proqramların tərtib edilməsi banklara pul dövriyyəsinin vəziyyətini idarə etməyə, nağd əməliyyatlara hazırlaşmağa və onların verilməsində gecikmələrin qarşısını almağa imkan verir.

Faiz dərəcələrindəki dəyişikliklər pul bazarını ya genişləndirir, ya da azaldır ki, bu da milli iqtisadiyyatın əmtəə istehsal edən sahələrinə müvafiq təsir göstərir. Bir qayda olaraq, faiz dərəcələrinin azalması işgüzar aktivliyin artmasına, istehsalın canlanmasına və malların hədəf bazarlara çıxarılmasına səbəb olur. Faiz artımı əks iqtisadi təsir göstərir. Faiz dərəcələrinin birləşməsi Mərkəzi Banka kredit qiymətlərini idarə etməyə və ondan milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün səmərəli istifadə etməyə imkan verir. Mərkəzi Bankın yenidən maliyyələşdirmə dərəcəsi. Mərkəzi Bankın dövriyyə kapitalının ehtiyat hissələri yeni pulların buraxılmasını məhdudlaşdırmağa və lazım olduqda müvəqqəti maliyyə çətinliyi yaşayan banklara kredit yardımı etməyə imkan verir. Tələb olunan ehtiyat nisbətinin hesablanması bankın cəlb edilmiş mənbələri, yəni cari, müddətli və əmanət depozitlərindəki vəsait qalıqları əsasında aparılır (tələb hesabları üzrə 16%, müddətli hesablar üçün 31 ilə 90 gün arasında 13%, 90 gündən yuxarı - 10%, xarici valyutada olan hesablarda - 5%).

Mərkəzi Bank büdcənin kassa xidməti funksiyasını yerinə yetirir və dövlət kassiri olur. Mərkəzi Bankın açıq bazarda apardığı əməliyyatlar sayəsində Mərkəzi

Bankın öz ehtiyatlarının həcmi ayrıca və bütövlükdə bank sistemi artır (qiymətli kağızlar alarkən) və ya azalır. Ödəniş balansını və valyuta məzənnələrini tənzimləmək üçün qızıl və xarici valyuta alınması Mərkəzi Bank ölkənin qızıl-valyuta ehtiyatlarının əsas depozitarıdır. Mərkəzi bankın məzənnəyə və pulun ümumi tələbinə və təklifinə təsir göstərmək üçün xarici valyuta müdaxilələri aparmasına icazə verilir. Ödəniş balansı pisləşdikdə Mərkəzi Bank valyuta müdaxilələrinə müraciət edir və bununla da valyuta dəhlizini qoruyur.

Pul siyasətinin müasir alətləri və metodları Ümumiyyətlə üç əsas vasitə var. (Tağıyev, 2018: s.466):

1. Açıq bazarda, yəni xəzinə qiymətli kağızlar bazarında əməliyyatlar.
2. Endirim dərəcəsi siyasəti, yəni Mərkəzi Bankdan kommersiya banklarından alınan kredit faizlərinin tənzimlənməsi.
3. Zəruri ehtiyatlar nisbətində dəyişiklik.

Bununla belə, R. Barr, məsələn, pul siyasəti metodlarını iqtisadiyyata birbaşa və dolaylı təsir xüsusiyyətlərinə görə bölür. Dolaylı yolla endirim dərəcəsi siyasəti və açıq bazar siyasəti; birbaşa qlobal təsir metodlarına bank likvidliyinə nəzarət, məcburi ehtiyat sistemləri, kredit idarəetməsi daxildir. Seçmə kredit nəzarəti metodları da tətbiq olunur. Açıq bazar əməliyyatları sərbəst bazarda dövlət və özəl qiymətli kağızların alqı-satqısından ibarətdir ki, bu da mövcud fondların azalmasına və ya artmasına səbəb olur. Qeyd etmək lazımdır ki, bu əməliyyatlar nəticəsində nə mərkəzi bank, nə də özəl sektor sərvət qazanmır, sadəcə aktivlərdən öhdəliklərə bölüşdürmədir.

Bu əməliyyatların sxemini nəzərdən keçirək.

1. Pul bazarında pul artıqlığı varsa və dövlət bu artıqlığı aradan qaldırmağı hədəfləyirsə, mərkəzi bank açıq bazarda dövlət qiymətli kağızlarını banklara və xalqa fəal şəkildə təklif etməyə başlayır. Dövlət qiymətli kağızlarının tədarüki artdıqca onların bazar qiyməti aşağı düşür, faiz dərəcəsi düşür və faiz dərəcələri yüksəlir və alıcılar üçün cəlbediciliyi artır və buna görə aktiv alışları bank ehtiyatlarının azalmasına səbəb olur. Bu, pulun bank çarpanına bərabər bir nisbətdə azalmasına gətirib çıxarır.

2. Bazarda dövriyyədə olan vəsait çatışmazlığı varsa, mərkəzi bank əhalidən dövlət qiymətli kağızlarını aktiv şəkildə almaq siyasətini həyata keçirir. Onlara olan tələbin artması nəticəsində bazar qiymətləri yüksəlir və faiz dərəcələri aşağı düşür və sahibləri üçün cəlbedicidir. Qiymətli kağız sahibləri onları aktiv şəkildə satmağa başlayır, nəticədə bank ehtiyatları artır və sonra pul kütləsi də artır. Endirim dərəcəsi bu borcun xidmət qiymətidir. Dərəcə yalnız kommersiya və rəqələrinin təklif şərtlərindən və likvidlik tələbindən asılı deyil; tez-tez həlledici olan tənzimləyici təsiri təmin etmək məqsədi ilə qurulur. Mərkəzi bank uçot dərəcəsini təyin edir. Faiz azalırsa, kommersiya banklarının əksəriyyəti kredit almaq istəyirlər ki, bu da kommersiya banklarının artıq ehtiyatlarının yaranmasına səbəb olur, dolayısı ilə dövriyyədəki pul miqdarı çoxalır. Faizdəki artım onu zərərli edir; borc ehtiyatları olan bəzi kommersiya bankları çox bahalı olduqları üçün onları geri qaytarmağa çalışırlar. Yenə də pul kütləsində çarpan azalma var.

Dövlət bütün bank qurumlarını konyunktura vəziyyətindən və iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin məqsədlərindən asılı olaraq minimum ehtiyat normalarını vaxtaşırı dəyişdirən mərkəzi bankın hesablarında öz və depozit fondlarının müəyyən hissəsini saxlamağa borcludur. Pul tənzimləməsinin bu vasitəsi aşağıdakı vəzifələri həll edir (Tağıyev, 2018: s.466).

- 1) bir və ya bir neçə bankın tamamilə çökməsi səbəbindən ödəmə olmayan böhranın və iflasın milli iqtisadiyyata yayılmasının qarşısını almaq;
- 2) mərkəzi bank ehtiyatlarını yaratmaq və saxlamaq;
- 3) Mərkəzi Bankı güclü bir tənzimləmə vasitəsi ilə təmin etmək.

Pul siyasəti alətləri ilə iqtisadçılar Mərkəzi Bankın bank ehtiyatlarını, pul təklifini və iqtisadiyyata borc vermə həcmi dəyişdirə biləcəyi əməliyyatları və metodlarını başa düşürlər.

1) Açıq bazar əməliyyatları. Bunlar mərkəzi bank tərəfindən qiymətli kağızların alqı-satqısını təmsil edir. Satış pul kütləsinin azalmasına səbəb olacaq. Pul siyasətinin ən təsirli aləti hesab olunur. İki növ əməliyyat mövcuddur: birbaşa əməliyyatlar və repo əməliyyatları. Növlərinə görə açıq bazar əməliyyatları dinamik

və qoruyucu (gözlənilməz sapma halında maliyyə sisteminin sabitliyini qorumağa yönəldilmişdir) bölünür.

2) Bankın yenidən maliyyələşdirilməsi. Yenidən maliyyələşdirmə həcmələrinin artması bank sistemindəki borc ehtiyatlarının həcmi, pul bazasını və pul təklifini artırır. Mərkəzi Bank yenidən maliyyələşdirmə həcminə iki şəkildə təsir göstərə bilər: - kreditlər üzrə faiz dərəcəsinin dəyərinə təsir etməklə (faiz artır - Mərkəzi Bank kreditlərinin dəyəri artır - borcların həcmi azalır). Yenidən maliyyələşdirmə bank sistemini sabitləşdirmək üçün bir vasitə kimi istifadə olunur. Yenidən maliyyələşdirmə siyasətinin pul sektoruna birbaşa təsirləri azdır

3) Ehtiyat tələbləri. Mərkəzi Bankın banklardan əmanətlərlə müəyyən nisbətə ehtiyat saxlamalarını tələb etmək hüququ vardır. Ehtiyat nisbətindəki azalma çarpanı və müvafiq pul kütləsini artırır. Zəruri ehtiyat nisbətindəki artım bankların iqtisadiyata borc vermək qabiliyyətini məhdudlaşdırır, çünki depozitlərə nisbətən daha çox likvid fondunun saxlanması tələb olunur.

4) Depozit əməliyyatları - müddətli depozitlərinə bankların sərbəst vəsaitlərinin cəlb edilməsi. Pulsuz bank likvidliyini sterilizasiya etmək üçün hazırlanmışdır. Bunlar 2 yolla aparılır: qəti şərtlərlə və ya auksion əsasında. Bu cür əməliyyatlar bankların artıq ehtiyatlarını və pul kütləsinin artımını dayandırır.

5) Birbaşa kəmiyyət məhdudiyyətləri - bankların və digər kredit təşkilatlarının yenidən maliyyələşdirilməsinə və müəyyən bank əməliyyatlarının aparılmasına məhdudiyyətlərin qoyulması.

Tənzimləmə və nəzarət funksiyalarını daimi bir qurum - Bank Nəzarəti Komitəsi vasitəsilə həyata keçirir. Komitə, nəzarət funksiyalarının həyata keçirilməsini təmin edən struktur bölmələrini birləşdirir. Komitənin strukturuna aşağıdakılar daxildir: Komitə sədri, Komitə sədrinin müavini, Bank tənzimlənməsi və nəzarəti şöbəsi, fəaliyyətin lisenziyalaşdırılması və kredit təşkilatlarının maliyyə yaxşılaşdırılması şöbəsi, Valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarəti şöbəsi, Hüquq şöbəsi, Kredit Təşkilatları Baş Müfəttişliyi, Təhlükəsizlik və İnformasiya Mühafizəsi Baş İdarəsi.

Komitə sədrinin tövsiyəsi ilə Komitə sədrinin müavinlərini, xüsusən də Rusiya Bankının Komitəni təşkil edən struktur bölmələrinin rəhbərləri arasından təyin edir. Komitənin işinin əsas forması Komitənin sədri, müavinləri və Rusiya Bankının nəzarət funksiyalarının yerinə yetirilməsini təmin edən struktur bölmələrinin rəhbərlərinin səsvermə hüququ ilə iştirak etdiyi iclaslardır. Komitənin səlahiyyətlərinə bank nəzarəti metodologiyasının təkmilləşdirilməsi və kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi, habelə valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarəti sahəsində müəyyən funksiyaları daxil olmaqla, tənzimləmə və nəzarət funksiyalarının həyata keçirilməsi ilə bağlı məsələlər daxildir. Səlahiyyətinə aid məsələlər üzrə komitə: 1) müzakirələr aparır; 2) səlahiyyətlərinə aid məsələlər üzrə Milli Bank Şurasına lazımi məlumatları hazırlayır; 3) Bankının İdarə Heyətinə və sədrinə təkliflər hazırlayır; 4) məsələlərə dair qərarlar qəbul edir: kredit təşkilatlarının təsis edildikdən sonra dövlət qeydiyyatı; bank əməliyyatları üçün ümumi lisenziyaların, fiziki şəxslərdən əvvəllər belə bir hüquqa malik olmayan əmanət cəlb etmək üçün lisenziyaların verilməsi; bankların əmanət sığortası sistemində iştirak tələblərinə uyğunluğu barədə rəy vermək; investorlar tərəfindən uyğun olmayan aktivlərdən istifadə olunmaqla kredit təşkilatlarının öz fondlarının formalaşdırılması; qərarını tələb etmədiyi hallarda kredit təşkilatlarının fəaliyyəti üçün prudensial standartların tətbiqi və dəyişdirilməsi; kredit təşkilatını idarə etmək üçün müvəqqəti rəhbərliyin təyin edilməsi; kredit təşkilatlarından bank lisenziyalarının ləğvi və ləğvi, habelə ləğv edilməsi ilə əlaqədar kredit təşkilatlarının dövlət qeydiyyatı; xarici dövlətin ərazisində törəmə müəssisələrin yaradılması üçün kredit təşkilatlarına icazələrin verilməsi; maddədə nəzərdə tutulmuş hallarda yol verilmiş pozuntular üçün təsir tədbirlərinin kredit təşkilatlarına tətbiqi.

2.2. Monetar siyasətin əsas parametrlərinin müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi

Mərkəzi bankların meydana gəlməsi tarixən əskenasları müvəffəqiyyətlə universal bir kredit aləti rolunu oynaya bilən ən etibarlı, hər kəsin etibar etdiyi bir neçə kommersiya bankının əlində banknot emissiyasının mərkəzləşdirilməsi ilə əlaqələndirilir. Mərkəzi Bankı fərqli adlandırmaq olar, bu, mahiyyətini çox dəyişdirmir. İstər Xalq Bankı (Çin), istər Dövlət Bankı (Vyetnam), Federal Ehtiyat Sistemi (ABŞ), Milli (Ukrayna), Almaniya Federativ Respublikası (FRG) və ya sadəcə İngiltərə Bankı olsun, əsas odur adın bu qurumun ölkə həyatındakı xüsusi yerini vurğulayır.

Mərkəzi bank həmişə 100% dövlət bankı deyil. Məsələn, ABŞ, İtaliya, İsveçrədə dövlət ümumilikdə Mərkəzi Banka sahib deyil və Belçikada Mərkəzi Bankın 50% -i, Yaponiyada - 55% -dir. Ancaq bundan asılı olmayaraq Mərkəzi Bank, digər banklar vasitəsi ilə dövlətlə real iqtisadiyyat arasında vasitəçi bankdır, əslində bir bankın və bir dövlət şöbəsinin xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirən tənzimləyici bir orqandır (Tağıyev, 2018: s.466).

28 May 1918-ci ildə qurulan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin qərarı ilə 7 Mart 1919-cu ildə Azərbaycan Dövlət Bankı quruldu.

Azərbaycanın Bolşevik Rusiyası tərəfindən işğalı nəticəsində Maliyyə Komissarlığının 31 may 1920-ci il tarixli əmri ilə Azərbaycan Dövlət Bankı Azərbaycan Milli Bankı adlandırıldı. Azərbaycan İnqilab Komitəsinin 9 iyun 1920-ci il tarixli qərarı ilə bütün banklar və digər kredit təşkilatları milliləşdirildi və Xalq Bankına daxil edildi.

1923-cü ildə SSRİ Dövlət Bankının yaradılması ilə əlaqədar olaraq onun Bakı filialı açıldı və bank sistemi mərkəzdən idarə olunmağa başladı.

Və onsuz da 18 oktyabr 1991-ci ildə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra azad Azərbaycanın bank sisteminin yaradılması, o cümlədən Milli Bankın yaradılması üçün hüquqi zəmin yaradıldı. Beləliklə, “Azərbaycan Respublikasının iqtisadi müstəqilliyinin əsasları haqqında” Azərbaycan

Respublikasının 25 may 1991-ci il tarixli Konstitusiyaya Qanununun 14-cü maddəsi "Bank sistemi və pul dövriyyəsi" tam olaraq bu məsələləri əhatə edirdi.

Milli Bank kreditlər, pul dövriyyəsi, hesablaşmalar, valyuta münasibətləri sahəsində dövlət siyasətini aparan, bank sisteminin fəaliyyətini tənzimləyən və ehtiyat bank rolunu oynayan ən yüksək emissiya qurumu elan edildi.

Mərkəzi bank dövlət məşinının ən vacib hissəsidir, dövləti iqtisadiyyatın sağlamlığına işarə edir və fəaliyyət göstərməsi digər dövlət qurumları ilə əlaqələndirilməklə həyata keçirilməlidir.

Müasir bank tənzimləmə sistemi geri sayılmağa 11 fevral 1992-ci ildə, Azərbaycan Prezidentinin "Dövlət Bankı əsasında yaradılan Azərbaycan Respublikası Milli Bankının yaradılması haqqında" Fərmanının verildiyi gündən başlayır. , keçmiş SSRİ-nin Sənaye və Tikinti Bankı, SSRİ-nin Aqrar Sənaye Bankı 7 avqust 1992-ci ildə "Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında" Qanun qəbul edildi.

Milli Bank, dövlətin mərkəzi bankı olaraq dövriyyəyə əskinas buraxmaq və ehtiyat sistemi funksiyalarını yerinə yetirmək üçün müstəsna hüquqlara malik idi. Belə bir inhisar, məlum olduğu kimi, mərkəzi banklara kredit təşkilatlarının likvidliyinə nəzarət etmək imkanı verir. Eyni zamanda, ölkənin Milli Bankına bank sisteminin fəaliyyətini tənzimləmək və nəzarəti həyata keçirmək hüququ verildi.

Müstəqil Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 19-cu maddəsinin ikinci bəndində dahi siyasətçi, Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin rəhbərlik etdiyi bir komissiya tərəfindən hazırlanan və 12 noyabr 1992-ci il tarixli referendumda qəbul edilmiş Milli Bank dövlətin müstəsna mülkiyyətində idi. Yeni Konstitusiyanın qəbulu Azərbaycanda dövlət quruculuğu sahəsində yeni bir mərhələnin başlanğıcını qoyur. Bunun sayəsində bütün sahələrdə olduğu kimi bank qanunvericiliyi sahəsində də yeni yaradıcılıq işləri başladı (Tağıyev, 2018: s.466).

1996-cı ildə "Milli Bank haqqında" və "Banklar və bank fəaliyyəti haqqında" qanunların yeni redaksiyası qəbul edildi.

Keçid dövrünün ilk illərində pulsuz kredit siyasətinin maliyyə sisteminə mənfi təsir göstərdiyini söyləmək lazımdır. Lakin 1996-cı ildə Milli Bank pul kütləsinin

böyüməsinə nəzarəti bərpa etdi, maliyyə sistemini gücləndirmək üçün bir neçə “xeyriyyə təşkilatını” bağladı və daha sərt bank qaydaları tətbiq etdi.

Bank sistemini və onun tənzimləmə bazasının inkişaf etdirilməsi və 2004-cü ildə davam edən ardıcıl islahatların daha da dərinləşdirilməsi məqsədi ilə “Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında” və “Banklar haqqında” qanunlar yeni nəşrdə qəbul edildi.

Yeni “Milli Bank haqqında” qanun Milli Bankın hüquqi statusunu, məqsəd və funksiyalarını, bir sıra digər dövlət strukturlarında yeri və rolunu daha dəqiq müəyyənləşdirdi, məsuliyyət və şəffaflığı artırmaq üçün müvafiq mexanizmlər təmin etdi.

Yeni bank qanunları Milli Bankın bütün funksional sahələrində səmərəli fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün daha əlverişli şərait yaratmışdır.

Pul və valyuta siyasətinin müəyyənləşdirilməsi və həyata keçirilməsi, dövlətin ödəmə sisteminin tənzimlənməsi və inkişafı, bank nəzarətinin həyata keçirilməsi, dövlətin beynəlxalq qızıl-valyuta ehtiyatlarının saxlanılması və idarə edilməsi - bütün bunlar yalnız vacib funksiyaların bir hissəsidir.

Demək olar ki, bütün mərkəzi banklarda iqtisadiyyata təsir etmək üçün müəyyən metodlar mövcuddur. Ənənəvi olaraq bunlara aşağıdakılar daxildir: endirim (mühasibat) və girov siyasəti; minimum ehtiyatlar siyasəti: açıq bazar əməliyyatları; depozit siyasəti; pul siyasəti. Bununla birlikdə, standart metodlar dəstəsinin məzmunu və müxtəlif ölkələrin bankları tərəfindən tətbiq edilməsinin birləşməsi bir sıra şərtlərdən asılıdır. Müxtəlif ölkələrin mərkəzi banklarının müasir strategiyalarını ənənəvi pul siyasəti konsepsiyalarına çatdırmaq cəhdləri göstərdi ki, nə monetarizm, nə də dövlət tənzimləmə nəzəriyyəsi öz hallarında ölkə iqtisadiyyatına təsir praktikasında öz ifadəsini tapmır.

Uzunmüddətli perspektivdə mərkəzi bankın strategiyasının seçilməsinin uzlaşma variantına etibar etmək olar. Eyni zamanda, hazırda inzibati tənzimləmə metodları ilə müqayisədə prioritet getdikcə bazar mexanizmlərinə verilir.

Buna bir nümunə 1990-cı illərin əvvəllərində bir sıra Avropa ölkələrində (Avstriya, İtaliya, Fransa və s.) Bank qanunvericiliyinin liberallaşdırılmasıdır.

Mərkəzi bankların strategiyasını müəyyənləşdirmək üçün əsas prinsiplərdən biri milli iqtisadiyyatda pul kütləsinin artım sürətinin tənzimlənməsinə və ya hər hansı sabit xarici valyutaya münasibətdə milli pul vahidinin məzənnəsinin tənzimlənməsinə yönəlməsidir. daxili olanlarda, məsələn, endirim nisbətində dəyərinin dəyişdirilməsi. Mərkəzi bankın məqsədi kredit təşkilatlarının kredit imkanlarını azaltmaq üçün yenidən maliyyələşdirmə xərclərini artırmaqdırsa, uçot dərəcəsini artırmalıdır. Bununla birlikdə, bu tədbir pul bazarında bir eniş tendensiyası müşahidə olunarsa istənilən effekti verməyəcək, çünki bu halda kredit təşkilatları banklararası kreditlərə üstünlük verəcəklər (Sadıqov R.O. 2019: s.56).

Bu hədəfə çatmaq üçün mərkəzi bankın pul bazarına digər metodlarla təsir göstərməsi lazımdır (minimum ehtiyat faizlərini artırmaqla və s.). Bütün digər şeylər bərabər olduqda, endirim nisbətində təsirli bir artım olması halında, komməriya bankları üçün yenidən maliyyələşmə bahalaşacaq və bu da nəticədə ölkədə kreditlərin maya dəyərinin artmasına səbəb olur. Bununla birlikdə, böyük banklar tez-tez özlərinə marjları azaltmağa və daha geniş müştəri cəlb etmək üçün mərkəzi bankdan sonra faiz dərəcələrini dəyişdirməməyə icazə verirlər. Mərkəzi bankın məqsədi komməriya banklarının yenidən maliyyələşdirməyə çıxışını asanlaşdırmaqdırsa, bu, uçot dərəcəsini aşağı salır. Bu vəziyyətdə komməriya banklarının kredit potensialı artacaq və verdikləri kredit faizləri azalmağa təkan alacaq. Mərkəzi bankın uçot dərəcəsindəki dəyişiklik yalnız pul bazarında deyil, həm də bu tənzimləmə mexanizminin dolayı təsiri kimi özünü göstərən qiymətli kağızlar bazarındakı şərtlərdə dəyişikliklərə səbəb olur. Mərkəzi bankın uçot dərəcəsinin artması səbəbindən pul bazarında kreditlər və depozitlər üzrə faiz dərəcələrinin artması tələbin azalmasına və qiymətli kağızlar təklifinin artmasına səbəb olur. Qiymətli kağızlara tələb həm qeyri-banklar tərəfindən azalır, çünki əmanətlər onlar üçün daha cəlbədiçi olur, həm də kredit təşkilatlarının birbaşa maliyyələşdirmə bahalı kreditlərlə daha sərfəli olması səbəbindən. Beləliklə, mərkəzi bankın uçot dərəcəsində artım qiymətli kağızların bazar dəyərini nisbətən azaldır.

Mərkəzi bankın uçot dərəcəsidəki azalma, əksinə, kredit və depozitləri daha ucuz hala gətirir ki, bu da əvvəllər müzakirə edilənlərin əksinə proseslərə səbəb olur. Qiymətli kağızlara tələb artır, təklifi azalır, bazar dəyəri yüksəlir.

Mərkəzi bankın uçot dərəcəsidəki enmə, kredit təşkilatları və bank olmayan təşkilatlar tərəfindən mərkəzi bankın genişləndirmə siyasətinə diqqət yetirmə siqnalı olaraq qəbul edilir. Mühasibat uçotundakı artım müqaviləli pul siyasəti üçün bir siqnaldır. Bu cür siqnallar kredit təşkilatlarına endirim və girov siyasətinin həyata keçirilməsində “siqnal missiyası” sayəsində aldığı məzmunu üçün mərkəzi bankın yeni tədbirlərinə “hazırlaşmağa” imkan verir. Nəticədə, mərkəzi bankın mühasibat və girov siyasəti, qiymətli kağızların yenidən uçota alınması və girov qoyulması şərtlərini dəyişdirərək kredit təşkilatlarının likvidliyinə birbaşa təsirinin bir yoludur və bu da ölkə iqtisadiyyatına dolaylı təsir göstərir.

Yalnız məlumdur ki, uçot dərəcəsidə artım olsa da, artan dünya neft, şəkər və taxıl qiymətlərinə təsir edə bilməyəcəyik. Endirim nisbətinin artırılması bazar iştirakçılarının psixologiyasına təsir etmək üçün bir vasitədir. Dərəcənin dondurulması gözlənilən inflyasiyanın qarşısını almaq üçün təsirli vasitədir.

Ehtiyat tələb mexanizmi demək olar ki, bütün ölkələrdə kredit siyasəti aləti kimi istifadə olunur. Eyni zamanda, sabit bir məzənnəyə sadıq qalan ölkələr bu aləti çevik tənzimləmə siyasətinin bir hissəsi olaraq tətbiq edirlər. Bank sektoru da daxil olmaqla beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin inkişafı ilə, azad iqtisadi zonaların, böyük regional iqtisadi birliklərin (məsələn, AES) yaradılması ilə minimum ehtiyatlar siyasətinin istifadəsi dəyişən şərtlərə daim uyğunlaşma tələb edir (Sadiqov R.O. 2019: s.56).

Bu alətin spesifik formalarının müxtəlif ölkələrdə tətbiq edilməsində maliyyə bazarının inkişafının milli xüsusiyyətlərindən asılı olaraq əhəmiyyətli fərqlər mövcuddur. Mərkəzi banklar, minimum ehtiyatların fərqli bir quruluşundan, dəyərlərindəki dalğalanmaların amplitüdündən və tezliyindən, faizlərin hesablanması xüsusiyyətlərindən, kredit təşkilatlarına yenidən maliyyələşdirilməsi üçün verilən şərtlərdən istifadə edirlər. Minimum ehtiyat tələbləri, kredit təşkilatlarının likvidliyinin sığortası, müştəri depozitlərinin təminatı

kimi meydana çıxdı. Minimum ehtiyatlardan istifadə etmək üçün bu gün də mövcuddur.

Azərbaycanda 1992-ci ildən bəri fiziki şəxslərin depozitləri üçün ehtiyat tələbləri demək olar ki, hər il dəyişir: 2011-ci ilin iyulundan bəri milli valyutada 15% -dən 2% -ə, xarici valyutada isə 3%. 20 ildir ki, standartın ən yüksək səviyyəsi 1994-cü ildə quruldu - milli valyuta ilə 18%, ancaq xarici valyutada 5% dərəcə tətbiq edildi. 2009-cu ilin martından 2011-ci ilin mayına qədər minimum ehtiyatlarda uçota alınmalı olan öhdəliklər üçün ən aşağı tələb müəyyən edilmişdir - 0,5%.

Pul siyasəti aləti olaraq minimum ehtiyatlar ikili rol oynayır: pul bazarındakı likvidliyin tənzimlənməsinə xidmət edir və eyni zamanda kommersiya bankları tərəfindən kredit pullarının emissiyasında əyləc rolunu oynayırlar. Bir çox ölkədə, mərkəzi banklar daha çevik açıq bazar siyasətinə üstünlük verdikləri üçün minimum ehtiyatlar artıq “sərt” tənzimləmə aləti kimi istifadə edilmir. Alman Federal Bank Qanununa əsasən, mərkəzi bank kredit təşkilatlarından faizsiz minimum ehtiyatlara riayət etmələrini tələb etmək səlahiyyətinə malikdir. Ticarət bankları üçün faizsiz ehtiyatların mərkəzi bankda saxlanması ehtiyacını ödəmək üçün bir sıra təşviqlər mövcuddur. Onlara əlavə olaraq subvensiyanın yenidən maliyyələşdirilməsi əlavə olaraq veksellərin yenidən endirilməsi yolu ilə istifadə olunur. Bəzi hallarda ehtiyat öhdəliklər başqa bir məqsədi olan dövlət qiymətli kağızlarının alınması yolu ilə həyata keçirilə bilər - dövlət büdcəsini maliyyələşdirmək. Mərkəzi bank nisbətən az faizlə yüksək səviyyəli minimum ehtiyat təyin edərək eyni motivləri rəhbər tutur.

Bu siyasət ən çox dövlət büdcəsi kəsirini maliyyələşdirmək məcburiyyətində qalan mərkəzi bank tərəfindən həyata keçirilir. Büdcə profisitlə icra olunduğundan Azərbaycanda buna ehtiyac yoxdur.

Son illərdə ölkəmizdə sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində qazanılan uğurlar, mərkəzi bankın əsas rol oynadığı Azərbaycan iqtisadi islahatlar və inkişaf modelinin canlılığının və rasionallığının ən yaxşı sübutudur. Bu modelə uyğun olaraq həyata keçirilən siyasət qısa müddət ərzində ölkə iqtisadiyyatında əsaslı keyfiyyət dəyişikliklərinə səbəb oldu: inflyasiya cilovlandı (1996-cı ildən bəri Azərbaycanda inflyasiya səviyyəsi 2-3% -dən yuxarı qalxmadı və yalnız 2004-cü ildə oldu) 2008-

ci ildə% 6.7, 2008-ci ildə% 20.8 və bu gün global qeyri-sabitlik fonunda illik inflyasiya% 8), büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməsi praktikasına son qoyuldu, büdcə kəsiri ÜDM-in 1-2% -ə qədər azaldı.

Endirim dərəcəsidəki artım manat investisiyalarına marağı artırmalı və iqtisadiyyatı daha da sabitləşdirməlidir.

Pul siyasətinin əsas məqsədi milli pul vahidinin sabitliyini təmin etməkdir. Bu məqsəd beynəlxalq hüququn bir prinsipi olaraq təsbit edilmişdir. Xüsusilə, Beynəlxalq Valyuta Fondunun Saziş Maddələrində təsbit edilmiş məqsədlərindən biri valyuta sabitliyini təşviq etmək, üzv dövlətlər arasında nizamlı məzənnə rejimini qorumaq və rəqabət üstünlüyü qazanmaq üçün valyuta devalvasiyasından istifadə etməməyə çalışmaqdır. Pul siyasətinin əsas alətləri və metodları bunlardır (Sadiqov R.O. 2019: s.56):

1. əməliyyatları üzrə faiz dərəcələri;
2. qoyulmuş məcburi ehtiyatların standartları (ehtiyat şərtləri);
3. açıq bazarda əməliyyatlar;
4. kredit təşkilatlarının yenidən maliyyələşdirilməsi;
5. valyuta müdaxiləsi;
6. pul kütləsinin böyüməsi üçün meyarların təyin edilməsi;
7. birbaşa kəmiyyət məhdudluqları;
8. istiqrazların buraxılması.

Pul siyasətinin ən vacib alətlərindən biri məcburi ehtiyat nisbətinin müəyyən edilməsidir. Məcburi ehtiyatlar, pul çarpanını azaltmaqla pul aqreqatlarına nəzarət etmək üçün istifadə olunan bank sisteminin ümumi likvidliyini tənzimləyən bir mexanizmdir. Ehtiyat tələbləri, kredit təşkilatlarının borc vermə qabiliyyətini məhdudlaşdırmaq və dövriyyədəki pul kütləsini müəyyən səviyyədə qorumaq üçün müəyyən edilir. Zəruri ehtiyat nisbəti bir kredit təşkilatının öhdəliklərinin 20% -dən çox olmamalıdır və fərqli kredit təşkilatları üçün fərqləndirilə bilər. Zəruri ehtiyat nisbətləri bir dəfəyə beş baldan çox dəyişdirilə bilməz.

Müasir pul siyasəti ABŞ, İngiltərə, Almaniya və digər ölkələrin pul siyasətindən fərqli bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir. Ölkə iqtisadiyyatında islahatların

başlaması ilə iqtisadiyyatın pul tənzimlənməsinin rolu xeyli artdı. İslahatların müxtəlif mərhələlərində tənzimləmə vəzifələri dəyişdi XX əsr vəzifə aşağıdakı makroiqtisadi hədəflərə çatmaqdır (Sadiqov R.O. 2019: s.56):

- 1) bu istiqamətdə maliyyə sabitləşməsi və əldə edilmiş nəticələrin konsolidasiyası;
- 2) inflyasiya səviyyəsinin azaldılması;
- 3) iqtisadi subyektlərin iqtisadiyyatda yaranan vəziyyətə uyğunlaşması üçün şərait yaratmaq;
- 4) iqtisadiyyatda nominal və real faiz dərəcələrinin azaldılması;
- 5) milli valyutanın məzənnəsinin gücləndirilməsi;
- 6) ölkənin tədiyyə balansının sabitliyinin təmin edilməsi;
- 7) inflyasiya olmayan iqtisadi artım tendensiyasına nail olmaq və möhkəmləndirmək.

Bank fondlarla heç bir komissiya haqqı almadan əməliyyatlar aparır. Ticarət banklarının yenidən maliyyələşdirilməsi, onların birbaşa borc verilməsindən imtina edilməsi və kommərsiya banklarına lombard krediti praktikasından istifadə edilməsi üçün bazar mexanizmləri pul siyasətində daha da inkişaf etdirilir. Bundan əlavə, minimum ehtiyatların səviyyəsində azalma tendensiyası mövcuddur, bunların rubl və xarici valyutada cəlb olunan fondlar baxımından bərabərləşdirilməsi. İkincisi, çox vacibdir, çünki kredit təşkilatlarının məcburi ehtiyatlar nisbətində tədricən azalma iqtisadiyyata borc vermək imkanlarını genişləndirir və müvafiq olaraq pul təklifini artırır. Bəzi iqtisadçılar pul siyasətinin bəzi qeyri-kafiliyini ortaya qoyan əhəmiyyətli çatışmazlıqlara işarə edirlər faiz dərəcəsinə tənzimləməkdən imtina tənqid olunur, çünki hazırda sistemik bir böhran yaşayır. Nəticə etibarilə, mövcud şərtlər daxilində, ölkəmizdə pul kütləsinin dövlət tənzimlənməsinin rolu maksimum olmalıdır.

2.3. Dayanıqlı inkişafın müasir vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi

Azərbaycan Respublikası ərazisində rezident olan bütün müəssisə, təşkilat, ixracatçı təsərrüfat subyekti, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, məhsulların (işlərin, xidmətlərin) ixracından və ərazidə yerləşən rezidentlərdən valyuta gəlirlərini satır. 27 iyun 1994-cü il tarixindən etibarən məhsulların (işlərin, xidmətlərin) satışından əldə olunan valyuta gəlirləri, Azərbaycan Milli Bankı tərəfindən müəyyən edilmiş məzənnə ilə çıxılmalar normalarına uyğun olaraq Vahid Pul Fonduna satılır.

14 dekabr 1994-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı, Bakı Banklararası Valyuta Birjasında valyuta ticarətinin nəticələrinə görə milli valyutanın rəsmi məzənnəsini müəyyənləşdirmə təcrübəsinə keçdi. Lakin bu addım çox keçmədən gözlənilməyən nəticələrə gətirib çıxardı. Dollar təklifini ödəmək üçün kifayət qədər manat yox idi. Məntiqə görə, bu vəziyyətdə ABŞ dollarının məzənnəsi azalmalı idi, amma bu baş vermədi. İş o yerə çatdı ki, Azərbaycan Milli Bankı fiziki olaraq EMF-də satılacaq manat valyutasının vaxtında ödənilməsini təmin etməyə vaxt tapmadı. Yüksək inflyasiya nisbətlərini nəzərə alaraq, bu vəziyyət ixracatçıların iqtisadi vəziyyətini ağırlaşdırma bilməzdi. Ölkənin qızıl-valyuta ehtiyatlarının formalaşdırılması və idarə olunması üçün səlahiyyətlərin Azərbaycan Milli Bankına tam ötürülmədən, sonuncunun effektiv pul siyasətindən söhbət gedə bilməyəcəyi aydın oldu (Əsgərova R. 2020: s.200).

İlk dünya böhranının nəticələrindən biri də dünya bazarında neftin ucuzlaşması idi. Nəticədə, neft ixrac edən ölkələrin gəlirləri sürətlə azalmağa başladı. Azərbaycanda 1998-ci ilin sonu - 1999-cu ilin əvvəlində. ixracat gəlirlərində azalma və vergi yığımında azalma da meydana gəlir. Bütün bunlar 1999-cu ildə ölkə büdcəsinin icrasında gərginliyə səbəb oldu. İlin sonunda dövlət büdcəsi kəsiri ÜDM-in 1998-ci ildəki 2% -lə müqayisədə 4,5% -ə çatdı. Dünya bazarında başlayan neft qiymətlərinin yavaş böyüməsi 1999-cu ilin mart-aprel ayları, milli valyutanın yenidən qiymətləndirilməsi böhranının qarşısını ala bilmədi.

Hal-hazırda dünyanın bütün ölkələrində mərkəzi banklar pul kütləsinin həcminə və dinamikasına həlledici təsir göstərir. Öz növbəsində dövriyyədəki pul

miqdarının dəyişməsi faiz dərəcələrini, məzənnəni, hədəf səviyyəsini və sənaye istehsalının həcmi təsir edir.

Bildiyiniz kimi, pul siyasəti və ümumiyyətlə iqtisadi siyasət sahəsində hiperinflasiya şəraitində ilk növbədə inflasiyanın azaldılması problemi qoyuldu. Pərakəndə qiymət indeksi (RII) ilə ölçülən və 1992-ci ildə% 616 təşkil edən orta inflasiya dərəcələri 1993-cü ildə 833% -ə yüksəldi. Eyni zamanda, 1913-cü ilin dekabr ayını əhatə edən 12 ay ərzində inflasiya 810%, 1912-ci ilin eyni dövründə isə 1395% təşkil etmişdir. 1993-cü ilin yanvar-oktyabr aylarında aylıq inflasiya nisbəti% 15 idi, lakin ilin son aylarında və 1994-cü ilin yanvar ayında kəskin şəkildə artdılar və bu, ilk növbədə 1993-cü ilin noyabr ayında əmək haqqı qiymətlərinin yenidən işlənməsinin təsirini əks etdirdi.

Hiperinflasiya ilə mübarizə aparmaq üçün ölkənin pul idarələri pul sabitləşməsinə müraciət etmək məcburiyyətində qaldılar. Dövlət, ölkənin pul sistemindəki maliyyə sistemindəki bütün likvid aktivlərin cəmi kimi təyin edilə bilən parametrlərə ciddi şəkildə nəzarət edirdi. Maliyyə və pul siyasətindəki tədbirlər ardıcılığı kifayət qədər qısa müddətdə hiperinflasiyanı aşağı salmağa və milli valyutanın məzənnəsini sabitləşdirməyə imkan verdi. Pul təklifi əsasında sabitləşmə nəticəsində pul kütləsinin həcmindəki və strukturundakı dəyişikliklər təsir edici idi.

Beləliklə, 1992-1995-ci illər ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatında. 1996-cı ildə orta səviyyəli bir sürətə çevrilən hiperinflasiya var idi. Bu mənada, minimum inflasiya səviyyəsinin təmin edilməsində dönüş nöqtəsi olan 1996-cı il idi. Pulun ucuzlaşması istifadə olunan pul şəklində inamın azalması, alıcılıq qabiliyyətinin aşağı düşməsi, fəaliyyətinin pisləşməsi və ya funksiyalarının yerinə yetirilməməsi ilə özünü göstərdi.

Valyuta tənzimlənməsinin məqsədləri bunlardır (Əsgərova R. 2020: s.200):

- milli valyutanın və milli ödəmə balansının sabit məzənnəsinin qorunması;
- valyuta dəyərlərinin mülkiyyətinin təmin edilməsi və qorunması;
- daxili valyuta bazarında valyuta dəyərləri ilə əməliyyatların aparılması üçün müəyyən bir prosedurun, xarici valyuta dəyərlərinin dövlət xaricində və ya onun

ərazisinə xaricdən köçürülməsi prosedurunun və xarici investisiyalar üçün bir rejimin yaradılması və həyata keçirilməsi;

- beynəlxalq hesablaşmaların tənzimlənməsi;
- ölkə ilə dünya valyuta bazarı arasında arzu olunan (inteqrasiya və ya təcrid)

qarşılıqlı rejiminin təmin edilməsi;

- valyuta tənzimlənməsi orqanlarının, valyuta nəzarəti orqanlarının və agentlərinin yaradılması və fəaliyyətinin təmin edilməsi.

Valyuta tənzimləmə prinsipləri Sənətdə rəsmiləşdirilmişdir. Valyuta Tənzimlənməsi və Valyuta Nəzarəti Qanununun eyni zamanda valyuta nəzarətinin prinsipləri olduqları 3-cü maddəsi:

1) valyuta tənzimlənməsi sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsində iqtisadi tədbirlərin prioriteti;

2) dövlətin və onun orqanlarının rezidentlərin və qeyri-rezidentlərin valyuta əməliyyatlarına əsassız müdaxiləsinin istisna edilməsi;

3) xarici və daxili pul siyasətinin vəhdəti;

4) valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarəti sisteminin birliyi;

5) dövlət tərəfindən xarici valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsində sakinlərin və qeyri-rezidentlərin hüquqlarının və iqtisadi mənafeələrinin qorunmasını təmin etmək.

Qanuna uyğun olaraq valyuta tənzimləyicisi kimi səlahiyyətlərini həyata keçirir və xüsusilə aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

- valyuta tənzimlənməsini təşkil edir və həyata keçirir;

- beynəlxalq təşkilatlarla, xarici dövlətlərlə, habelə hüquqi və fiziki şəxslərlə hesablaşmaların aparılması qaydasını müəyyənləşdirir;

- xarici valyutaların rubla qarşı rəsmi məzənnələrini müəyyənləşdirir və dərc edir;

- tədiyyə balansı proqnozunun hazırlanmasında iştirak edir və tədiyyə balansının tərtib edilməsini təşkil edir;

- valyuta birjalari tərəfindən xarici valyutanın alqı-satqısı üzrə əməliyyatların təşkili, xarici valyutanın alqı-satqısı əməliyyatlarının təşkili üçün icazələrin

verilməsi, dayandırılması və ləğvi üçün valyuta birjalari tərəfindən həyata keçirilmə qaydalarını və şərtlərini müəyyənləşdirir.

Mərkəzi Bank haqqında Qanun valyuta tənzimlənməsini dövlətin pul siyasətinin alətlərindən biri kimi müəyyənləşdirir. Bu, valyuta tənzimlənməsinin ümumi pul tənzimləmə sisteminə üzvi şəkildə inteqrasiyası deməkdir. Pul siyasətinin aləti olaraq, valyuta tənzimlənməsi müxtəlif üsullarla həyata keçirilə bilər (Əsgərova R. 2020: s.200):

- inzibati - valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi proseduru müəyyənləşdirən bütün valyuta münasibətləri iştirakçıları üçün məcburi olan normativ hüquqi aktlar, o cümlədən valyuta məhdudiyyətləri müəyyən etməklə - rezidentlərin və qeyri-rezidentlərin valyuta dəyərləri ilə əməliyyatlarının məhdudlaşdırılmasına yönəlmiş qadağanedici tədbirlər;

- iqtisadi - səlahiyyətli orqan tərəfindən faiz siyasəti, açıq bazar əməliyyatları, valyuta müdaxilələri və digər tədbirlər həyata keçirilməklə.

Belə ki, aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir:

- daxili kredit və pul kütləsinin həcmində davamlı artım var;
- bank krediti təmin edilməsi pul kütləsinin “ekvivalenti” nin əsas mənbəyidir.

Əlbətdə, ölkədə pul kütləsinin nisbəti əsasən iqtisadiyyata kredit verilməsinin intensivliyindən asılıdır. Pul kütləsinin artım tempi əsasən iqtisadiyyata borc verilmə intensivliyindən asılıdır. Bir çox Qərbi iqtisadçısının “pul siyasəti” ifadəsini mahiyyət etibararı ilə kredit tənzimlənməsinin mənası kimi istifadə etməsi təəccüblü deyil, bu məqsəd, bildiyiniz kimi, kreditlərin verilməsini təşviq etmək və ya ləngitməkdir.

Kredit və pul sferası arasındakı əlaqənin öyrənilməsi son illərdə böyük bir yer tutan ölkəmiz üçün praktik əhəmiyyətə malikdir. İqtisadiyyatın dollarlaşması keçid iqtisadiyyatına xas olan, pul və maliyyə siyasətinin birləşdirilməli olduğu problemlərdən biridir. Xarici valyutanın əhali tərəfindən nağd şəkildə saxlanması əsasən keçid iqtisadiyyatı olan ölkələr, o cümlədən Azərbaycan üçün xarakterikdir. Qeyri-rəsmi iqtisadiyyatın artımının digər bir nəticəsi iqtisadiyyatın dollarlaşması fenomenidir. İqtisadiyyatın “valyuta əvəzlənməsi” Azərbaycan reallığı üçün yad

deyil. Azərbaycan da daxil olmaqla bir sıra ölkələrin milli pul sistemlərində son on ildə Amerika dolları xüsusi yer tuturdu. Valyuta əvəzetmə sahəsində ölkələrarası müqayisələr üçün ən uyğun xarici valyutada, milli valyutada və milli bank sistemindəki əmanətlərin pul kütləsinə nisbəti ilə ölçülən dollarlaşma dərəcəsinin göstəricisidir.

Azərbaycan sikkəsinin gücü və zəifliyi ölkəmizdə, hətta elmi ictimaiyyətdə, rublun dollara nisbətdə bahalaşma və ya enməsinin sinonimi kimi başa düşülür. Bu, tamamilə anlaşılmazlıqdır. Manat nominal məzənnəsi, məsələn, üç dəfə artanda deyil, alıcılıq qabiliyyəti ikiqat artanda deyil, manat xarici valyutadan az təsirli yığım və tədavül vasitəsi olduqda güclü olur.

Bunun üçün nisbətən sabit və proqnozlaşdırılan bir kurs lazımdır. Manatın gücü ilk növbədə dollardakı “qiymətinin” mütləq dəyəri ilə deyil, məzənnə dəyişikliyinə, alıcılıq qabiliyyəti və xalqın inam səviyyəsi ilə proqnozlaşdırıla bilər.

Bu gün Azərbaycan valyuta bazarında əməliyyatların böyük əksəriyyəti vahid valyuta - ABŞ dolları ilə həyata keçirilir. Postsovet ölkələrində bu fenomenin təməli, bir çox iqtisadçıların düşündüyü kimi, iqtisadi islahatların ilkin mərhələsində baş verən hiperinflasiya ilə qoyulmuşdur.

Ancaq dollarlaşmanın yalnız yüksək inflasiya templəri səbəbindən meydana gəldiyi və görünməmiş bir miqyasa çatdığı faktından irəli gələrək, məntiqə görə inflasiyanın azalması ilə yanaşı dollarlaşma səviyyəsi də azalmalıdır. Təcrübədə bu gün müşahidə olunmur.

Azərbaycanda əsas nağd mənbələrdən biri xaricdə işləyən Azərbaycan vətəndaşlarının gəlirləridir. Ölkə xaricində 1,5 milyondan 2 milyona qədər vətəndaşımız eyni anda işləyir. Mütəxəssis hesablamalarına görə, 1998-ci ildə Rusiyadakı maliyyə böhranından əvvəl xaricdə işləyən azərbaycanlılar hər il Azərbaycandakı qohumlarına ümumilikdə təxminən 1 milyard ABŞ dolları (Rus mütəxəssislərinə görə 1,5 ilə 2,5 milyard arasında) pul göndərirdilər. Bu, şübhəsiz ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının dollarlaşması.

III FƏSİL. DAYANIQLI İNKİŞAFIN TƏMİN EDİLMƏSİNİN VƏ MONETAR SİYASƏTİNİN İSTİFADƏNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Dayanıqlı inkişafın təmin edilməsində monetar siyasətdən istifadənin prioritetləri

Fikrimizcə, ölkə iqtisadiyyatının sisteməlik şəkilə dəyişməsi kontekstində pul siyasəti məhsul istehsalına böyümədən çox azalma istiqamətində daha çox təsir göstərmişdir. Bu, milli iqtisadiyyatın fəaliyyətinin bir sıra obyektiv xüsusiyyətləri və iqtisadi orqanların subyektiv üstünlükləri ilə əlaqəli idi. Pul siyasətinin həyata keçirilməsinin monetarist prinsiplərinə riayət etmək istəyi, inflyasiyanın multifaktorial təbiətinin nəzərə alınmaması qiymət dinamikasını sabitləşdirən bütün yükün pul siyasətinə keçməsinə səbəb oldu, nəticədə həddindən artıq təzyiq yarandı.

Mövcud iqtisadi münasibətlər sisteminin əsas xüsusiyyətlərindən biri, prioritet qərarların bir hissəsini işləyə bilməməsi və prioritet hesab olunmayan qərarları da səmərəli şəkildə həyata keçirmək üçün məhdud maliyyə mənbələri ayıra bilməməsidir. Milli iqtisadiyyat “dəyişiklik etməkdən qorxur”, yəni effektiv inkişafı təşkil etmək üçün lazım olan struktur maneərlərinin aralığı qalır

Mövcud pul münasibətləri sisteminin böhranı, pul və pul münasibətləri sahəsində mövcud institusional quruluşu xarakterizə edən sistemin sabitliyini təyin edən bəzi parametrlərin nisbəti dəyişdikdə balanssızlığı nəzərdə tutur. Başqa sözlə, böhran, münasibətlərin müəyyən bir sahədəki status-kvonun pozulmasıdır. Pul sisteminin belə bir nəzəri təmsilçiliyi əsas qurumlarını qoruyur və onların idarə olunan islahatlarına imkan vermir.

Stereotip bir versiyada pul siyasəti böyüməkdə olan iqtisadiyyatın müəyyən hədəf parametrlərinə cavab verən inflyasiya səviyyəsinə nail olmaq, valyuta bazarında tarazlığı və məhsulların (ixracın) və iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin olduğu valyuta məzənnəsinin sabit dinamikasını təmin etmək məqsədi daşıyır. bütövlükdə asılıdır. Bundan əlavə, pul siyasəti inflyasiya gözləntilərinin, iqtisadi risklərin azaldılması, büdcə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi və kəsirsiz büdcənin təmin edilməsi istiqamətində hərəkət etməlidir (ən azı orta müddətdə). Pul

siyasətinin bu istiqamətliliyi, iqtisadiyyatda qəbul edilən rəyə görə, ümumiyyətlə əmanətlərin, investisiyaların artmasına səbəb olur və iqtisadi böyüməni stimullaşdırır.

Pul siyasəti iki əsas prinsip əsasında qurulur: geniş inflyasiya göstəricilərinin inflyasiyaya təsirini nəzərə alan hədəf inflyasiya metodu, pul aqreqatının iqtisadiyyata aralıq olaraq təsir metodu pul siyasətinin etalonu.

1 Ən inkişaf etmiş ölkələrin mərkəzi banklarının fəaliyyəti tədricən tamamilə pul yönümünü itirir və ABŞ Federal Ehtiyat Sistemi uzun müddətdir iqtisadi böyüməni və artan məşğulluğu hədəf kimi elan edir. Təəssüf ki, proqram sənədlərində pul siyasətinin investisiya komponenti və onun real sektorla əlaqəsi zəif əks olunmuşdur. Üstəlik, bəzi hallarda açıq şəkildə iqtisadi artım probleminin həllində iştirak etmədiyini və bunun üçün pul siyasəti alətlərindən istifadə etmədiyini bəyan edir.

2 İqtisadi böyüməni stimullaşdırmaq üçün obyektiv çətinliklər pul siyasətinin ötürülməsi kanallarının inkişaf etməməsi ilə də əlaqəli idi. Bununla birlikdə, təqdim olunan pul siyasətinin klassik versiyası, iqtisadi bir məkanda müəyyən bir “pul xidmətinə” ehtiyac duyan çox sayda yeni qurumun meydana gəlməsini açıq şəkildə nəzərə almır, əks halda onlar işləmir və ya təsirsiz işləyir. Eyni zamanda, maliyyə bazarının inkişaf etməməsi, bankların sona çatmış kapitalı və kreditin verilməsi üçün effektiv meyarların olmaması və geri qaytarılmasının etibarlılığı səbəbindən kredit yaratmaq üçün məhdud imkanlar -müddətli faiz dərəcələri tənzimləmə və tətbiq etmə vasitəsi kimi istifadə edilə bilməz.

Kredit institutu və faiz dərəcəsi yeni və mövcud iqtisadi strukturların pulla təmin edilməsi üçün ən vacib şərtidir. İqtisadiyyatın real sektorunda kreditin verilməsi üçün bir meyar olaraq, müəssisənin ümumi mənfəəti və ya əmlakı, ikiqat girovun olması və ya aylıq dövriyyənin vahidliyi qəbul edilə bilər.

Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının hədəfləri zəruri inkişaf vasitəsi olan pul siyasətinin hədəflərindən daha genişdir və sosial sabitliyin möhkəmləndirilməsi, struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi, əlverişli investisiya mühiti yaradılması, ölkənin bəzi sahələrinin böyüməsini stimullaşdırmaqdır xarici borclara xidmət

göstərmək, ölkənin təhlükəsizliyini təmin etmək, sənaye quruluşunun səmərəsizliyini və real sektora investisiya çatışmazlığını aradan qaldırmaq üçün resursların payıdır. İqtisadiyyatın böyüməsində əhəmiyyətli bir amil istehlak xərclərinin artması və əsas kapitalla ümumi sərmayə qoyulması idi. Sərt pul məhdudiyyətlərindən imtina bu məsələdə müsbət rol oynadı. Dəyişən istehlakçı üstünlükləri, yeni aktivlər və istehsal imkanları tələb edən məhsul keyfiyyəti institutunu formalaşdırdı və firmaları istehsal aparatını dəyişdirməyə məcbur etdi.

İqtisadi sistemə inkişaf üçün təkan verən digər bir əsas şərt daxili iqtisadi problemlərin həllinə, “yeni” pulların milli iqtisadiyyata gətirilməsinə yönəldilməli olan emitent qurum - Mərkəzi Bankdır. Bu proses təşkil edilə bilər, məsələn:

1. Pul idarələri tərəfindən təşviq olunan yeniliklər.

2. Ən mühüm sosial funksiyaların bir sıra əldə olunmasını təmin etmək üçün pul alətləri və zəruri meyarlar köməyi ilə təşviq - əhəmiyyətli sosial problemlərin həlli.

Bu iki trayektoriyaya daxil olmaq üçün məcmu nağd pul axınının bir hissəsini (makroiqtisadi dövriyyə yaratmaq - kontur) göstərilən hədəflərə yönəltməyə imkan verən bir sıra prinsiplər və təşviqlərin yaradılması tələb olunur.

Birinci halda, kredit təşkilatları pul buraxılışını həyata keçirən Mərkəzi Bankdan borc alma qərarı verirlər.

İqtisadiyyata yeni pulların “gətirilməsinin” növbəti metodu, birincisi ilə bağlıdır: modernləşdirilmiş iqtisadiyyatda əmək məhsuldarlığındakı dəyişikliklər son nəticədə milli iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində iş yerlərinə olan tələbatı dəyişdirir, buna görə də yeni pulun bir hissəsi iqtisadiyyatı tərk edən işçilərin yenidən hazırlanmasına xərclənir.

İkinci halda, yeni pulların iqtisadiyyata gətirilməsi iqtisadiyyatda yaradılan funksiyalar və təşkilati formalarla mütənasib olaraq mümkündür. Bu vəziyyətdə kəskin diferensial olmamalıdır. Əlbətdə ki, alınan gəlir sosial baxımdan əhəmiyyətli bir nəticəyə uyğun gəlsə, bu şərt yerinə yetiriləcək və dövlət qurumları bu nəticəni müəyyənləşdirə və inkişaf etdirə biləcəklər. Göstərilən prinsiplərin həyata

keçirilməsi üçün kredit verilməsi üçün müvafiq meyarların seçilməsi və faiz dərəcələrinin tənzimlənməsi üzrə aktiv siyasət tələb olunur.

Böhrandan sonrakı dövrdə iqtisadiyyatda faiz dərəcələrini idarə etmək qabiliyyəti xeyli azaldı. CEE-nin inkişaf etmiş ölkələrində (Macarıstan, Polşa, Çexiya) faiz dərəcəsi tədricən pul siyasətinin və onun alətlərinin istehsal dinamikasına aktiv təsirinin əsas tərkib hissəsinə çevrilir.

Pul siyasətinin yenidən istiqamətləndirilməsi, öz kursunu bütün müasir vasitə və metodların milli arsenalının milli iqtisadiyyatın inkişafına aktiv təsirinə doğru ardıcıl olaraq dəyişdirmə strategiyası faiz siyasətinin strateji əhəmiyyətini və pul kompleksindəki əsas mövqeyini müəyyənləşdirir.

Eyni zamanda, yenidən maliyyələşdirmə əməliyyatlarının intensivləşdirilməsi yolu ilə faiz siyasətinin rolunu artırmaq konsepsiyası, pul sektorunda artıq likvidliyin olması səbəbindən müasir şəraitdə tamamilə təsirli deyil. Əlbətdə, eyni zamanda, pul ehtiyatlarının bölgə kontekstində paylanmasında ciddi balanssızlığı, onların bölgədəki əhəmiyyətli konsentrasiyasını da nəzərə almaq lazımdır. Başlanğıcda, kommersion banklarının yenidən maliyyələşdirilməsi seçmə üsulu ilə həyata keçirildi və bank böhranının sona çatması və iqtisadi böyümənin başlanğıcı ilə son çarəyə borc verən ölkədəki əhəmiyyəti əhəmiyyətli dərəcədə azaldı. Fikrimizcə, depozit əməliyyatları üzrə faiz dərəcələri də olduqca passivdir. Bunu, xüsusən də Rusiya Bankının depozit əməliyyatları üzrə real faiz dərəcələrinin həcmi ilə zəif əlaqəli olması sübut edir. Eyni zamanda, tez-tez xarici banklardan kredit alan böyük ixracatçı şirkətlərinin xarici valyutada (kommersion bankları vasitəsi ilə) kredit verilməsinin təşkili üçün pul ehtiyatlarının istifadəsinə dair alim-iqtisadçı alimlərin təklifləri məqbul görünür. Beləliklə, tədiyə balansındakı yükün azaldılması, mənfəətinin artırılması və şirkətlərin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması (gələcəkdə) planlaşdırılır.

Bir sıra Avropa ölkələrində valyuta nəzarətinin ləğvi faiz siyasətinin liberallaşdırılmış maliyyə bazarlarını idarə etmək vasitəsi kimi rolunun güclənməsinə səbəb oldu. “Qiymət sabitliyi” Avropada pul siyasətinin əsas məqsədidir. Belə bir siyasətin konseptual əsasını inflyasiya səviyyəsi ilə məşğulluq

arasında uzunmüddətli birbaşa əlaqə olmadığını, yəni pul təklifindəki artımın inflyasiyanın artmasına səbəb olacağını və təsir göstərməyəcəyi tezisi təşkil edir. hər hansı bir şəkildə məşğulluq. Son on ildə Rusiya üçün belə qəbul edilə bilən bir seçim, qiymətli kağızları ödəmə müddətinə bölmək olardı: müxtəlif layihələri maliyyələşdirmək üçün vəsait toplamaq üçün orta və uzunmüddətli istiqrazlar buraxmağa, yalnız likvidliyi hədəf alan qısamüddətli istiqrazlara diqqət ayıracaqdı.

Avropada pul tənzimləməsinin əsas vasitələri açıq bazar əməliyyatları və faiz dərəcələrinin idarə edilməsidir. Bununla birlikdə, nisbi institusional sabitlik şəraitində bu meyarların tətbiqi olduqca zəruridir, lakin kifayət deyil və geniş miqyaslı institusional dəyişikliklərlə açıq şəkildə burada göstərilən mövqeləri və hədəfləri əhatə etməlidir. Pul siyasətinin institusional məqsədi olaraq aşağıdakılar təklif edilməlidir: effektiv kreditin təmin edilməsi, yenilikçi sahibkarlıq, müxtəlif əsas dövlət qurumlarının “pul” bərabərliyi və “qanuni” iqtisadi səmərəliliyin təşviqi.

İndi vaxt gəldi ki, milli valyutanın devalvasiyası əsasında iqtisadi siyasət qura bilməyəcəksiniz. Bu yeni mərhələnin gəlişi hələ 2004-cü ilin sonu - 2005-ci ilin əvvəlində ola bilər. Nəticə etibarilə, sənayesi üçün əlverişli dövr bitmiş hesab edilə bilər. Bu baxımdan pul siyasəti də dəyişikliklərə məruz qalmalıdır. Məqsəd, müxtəlif təkrar istehsal dövrlərinə xidmət etmək və iqtisadiyyata makroiqtisadi aqreqlərin proqnozlaşdırılan dinamikası ilə, yəni nisbi makroiqtisadi sabitlik şəraitində rəqabətçi üstünlüklər verməkdir.

Lakin iqtisadi siyasətin inkişafından məsul olan küçələrdə adlanan yanaşma yoxdur. Tamamilə maliyyə nöqtəyi-nəzərinə sadıqdırlar - iqtisadi gerçəkliklərlə maraqlanmırlar və əsas məqsədi zəruri investisiyaların yaradılması barədə mübahisə etsələr də, nəyin bahasına olursa olsun büdcə profisiti yaratmaqda və saxlamaqda, inflyasiyanı və hətta investisiyaları özlərində cilovlamaqda görürlər.

İnflyasiya ilə maliyyə və kredit təşkilatlarının işinin məzmunu dəyişdirilərək mübarizə aparıla bilər və edilməlidir. Əgər J.M. Keynes, böhran artan xərclər və yollar çəkməklə aradan qaldırıldı və bu gün bu alətin müsbət xüsusiyyətləri bir qədər azaldıldı, o zaman institusional baxımdan nəyin dəyişdiyini, maliyyə sisteminin gücünün nə qədər güclü olduğunu və niyə pul sürətləndiricisi belə işləyir, bu da

həqiqətən yolların çəkilməsi qeyri-mümkün olur - pul hakimiyyət orqanlarının nümayəndələrinin məntiqi ilə razısınızsa.

Həyatın hər hansı bir maliyyələşdirilməsi ilə inflyasiyanı kəskin şəkildə artıran bir iqtisadi quruluş meydana gəldi. Əgər belədirsə, bu quruluşu dəyişdirmək və istehlak olunan kapitalın və söz mövzusu infrastrukturun yenilənməsini təmin etmək üçün iqtisadi siyasət vektorunda dərhal dəyişiklik tələb olunur. Əslində hər şey tamamilə fərqlidir. Yollara və avadanlıqlara qoyulan investisiyalar heç bir şəkildə inflyasiyanı təşviq edən tədbirlər və qərarlar kimi qəbul edilə bilməz. Efqo lazımdır, çünki bu qərarlara ehtiyac çox yüksəkdir və nəticədə yaranan inflyasiya, bank kapitalının zəifliyi, bütün iqtisadi sistemlərin yüksək əməliyyat xərcləri, struktur səmərəsizliyi və çox yüksək əksər agentlərin sapma davranışdır. Qanuni təsirsizlik və korrupsiya belə inflyasiyanın yaradıcısıdır. Ancaq hökumət bu məsələlərə çox az diqqət yetirir. Beləliklə, iqtisadi siyasətin institusional məzmunu və ötürülmə mexanizmləri barədə bir anlayış yoxdur. Bu qüsurlu yalnız təsirsiz bir siyasət modelini davam etdirir və inflyasiyaya da kömək edir.

Xülasə edərək, pul siyasətinin Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi rəhbər və hədəflərə tam uyğun olmayan aşağıdakı prioritetlərini tərtib edə bilərik.

1. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı üçün hədəf təlimatları iqtisadi proseslərin mövcud dinamikasından irəli getməli və gələcəkdə bu proseslərin müsbət dinamikasını qəbul etməlidir: sosial sabitlik və sosial göstəricilərin yaxşılaşdırılması, struktur dəyişiklikləri, düzgün investisiya fəaliyyəti bank sistemi, bütün pul alətlərinin istifadəsi, dövlət borcunun artırılması və vergi yükü və büdcə açığı tənzimlənərək büdcə öhdəliklərini yerinə yetirmək daxil olmaqla kredit və maliyyə siyasəti.

2. Pul siyasəti iqtisadi inkişaf tempinə uyğun iqtisadi artım tempini və inflyasiya səviyyəsini təmin etməyə və onun struktur səmərəsizliyini əks etdirməyə yönəldilməlidir. Eyni zamanda, kredit paylama kanalları, inflyasiyanın struktur əsasını istisna etməklə iqtisadiyyatın struktur dəyişikliyinə öz töhfəsini verməlidir. Beləliklə, pul siyasəti iki komponentə bölünməlidir: biri mövcud inflyasiyanı azaldır, digəri gələcək inflyasiyanı istisna edir. Bundan əlavə, pul siyasəti valyuta

böhranlarının baş verməsini istisna etmək üçün milli valyutanın məzənnəsinin sabit dinamikasını təmin edir. Bu, daxili iqtisadiyyatın “valyuta” və ya “paritet” rəqabət qabiliyyətini təmin edir.

3. Pul siyasəti, digər siyasət növləri kimi, eyni zamanda əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsini və iqtisadiyyatın struktur cəhətdən modernləşdirilməsini tələb etdiyi bir şəraitdə həyata keçirilir. Bu, böyük bir məhdudiyyət qoyur - pul siyasəti istehlak və investisiya arasında qarşılıqlı nəticə tapmaq üçün faiz dərəcələrini tarazlaşdırmalıdır. Bundan əlavə xarici və daxili borcları ödəmək və ölkənin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün əlavə pul mənbələri tələb olunacaqdır. Bütün dövlət proqramlarının icrası iqtisadi böyümənin 3.5 , 4.5% -dən aşağıya enməməsini tələb edir. Bu, xüsusilə istehlak malları və xidmətləri üçün ümumi tələbi dəstəkləməklə edilə bilər. Nəticə etibarilə, pul bazası tədricən genişlənməlidir, lakin ÜDM artımına nisbətə deyil.

4. Mərkəzi Bankının əsas vəzifəsi inflyasiyanı azaltmaq, ancaq müəyyən bir səviyyəyə çatdırmaqdır. Müəyyən bir miqdarda inflyasiya zəruridir, həddindən artıq daralma iqtisadiyyatın real sektorunun inkişafına təhlükəli şəkildə təsir göstərəcək, Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olması şərtiylə devalvasiya effekti tükəndi və əksəriyyəti təmin etməli olan struktur dəyişiklikləri büdcədən maliyyələşdirmə üçün, əks halda zəif idarə olunurlar. Makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi: faizsiz xərclər səviyyəsinə nəzarət, büdcə alıcılarının il boyu bərabər xərcləmələri üçün büdcə xərclərinin sistematik şəkildə maliyyələşdirilməsini, kifayət qədər büdcə likvidliyini təmin etmək üçün maliyyə ehtiyatının formalaşmasını və aktiv istifadəsini nəzərdə tutur. Sonuncu metod, əlverişli xarici şərtlər dövründə ixrac mənfəətinin toplanmasını əhatə edir ki, bu ehtiyat əlverişsiz şərtlər dövründə xərclənsin.

5. Pul siyasətinin effektivliyinin meyarı inflyasiya dərəcəsi deyil, iqtisadi strukturların pulla təmin olunması, kreditlərin alınması xərcləri, bütün bank sisteminin işləməsi və bank aktivlərindən və ev təsərrüfatlarından tam istifadə edilməsidir. iqtisadiyyatın ehtiyacları üçün qənaət. Pul siyasəti büdcə, maliyyə siyasətindən ayrı həyata keçirilmir. İqtisadi inkişafın spesifik problemlərinin

həllində uyğunluq və faydalılıq üçün onları daim yoxlamaq lazımdır. Kreditlər asanlıqla alınmalı və eyni zamanda qaytarılmalıdır - bu kredit sisteminin gəlirliliyini, əməliyyat sabitliyinin potensialını müəyyənləşdirir. Bank sistemi təlimatlar, konvensiyalar, sənəd sənədləri ilə doludursa - bu, kreditin bürokratizasiyasını və iqtisadiyyatın real sektorunun inkişafındakı ciddi çətinlikləri göstərir və banklar üçün də eynidir. Bankların iqtisadiyyatda aktiv işinə mane olan təsirsiz qurumların götürülməməsi halında bankların çox təvazökar aktivləri olan müxtəlif prosedurların, standartların, hesabat sənədlərinin və vəzifələrin tətbiqi bu strukturların bürokratizasiyasının ən yüksək təzahürüdür. Bu, bankların risklərdən çəkinməyə, vəsaitlərin yalnız yüzdə bir yüzdə bir zamanətlə etibarlı obyektlərə paylanmasına yönəlmiş davranış modelinə bürünərsə, bankların fəaliyyət prinsiplərində dəyişiklik, dəyişikliklərdə dəyişiklik var.

6 Banklar bir vaxtlar, heç olmasa Qərbin inkişaf etmiş ölkələrində iqtisadiyyatın ən riskli sektoru idi. İndi orada da vəziyyət tamamilə fərqlidir, banklar ciddi riskləri dayandırdı. Bu, bir tərəfdən kapital bazarındakı dəyişikliklərin, iqtisadiyyatın strukturunun deformasiyasının bir əksidir, digər tərəfdən hər hansı bir təşkilatın fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün pulun rolunu və pul diapazonunu gücləndirməyi simvolizə edir.

Pul siyasətinin səmərəliliyinin artırılmasında mühüm amil effektiv maliyyə vasitəçiliyi sisteminin yaradılmasına yönəldilmiş bank sisteminin islahatı olmalıdır. Bank sisteminin inkişafı ötürmə mexanizminin aktivləşməsinə kömək edəcəkdir

siqnalların pul siyasətindən iqtisadiyyata ötürülməsi, inflyasiya proseslərinin artması təhlükəsi olmadan milli iqtisadiyyatın böyüməsini stimullaşdırmaq üçün pul mexanizmlərindən istifadə etməyə imkan verən şəraitin yaradılması.

3.2. Monetar siyasətinin dünya təcrübəsinin Azərbaycanda tətbiqi imkanları

Azərbaycan sikkəsinin gücü və zəifliyi ölkəmizdə, hətta elmi ictimaiyyətdə, rublun dollara nisbətdə bahalaşması və ya enməsi ilə eyni mənada başa düşülür. Bu, tamamilə anlaşılmazlıqdır. Manat nominal məzənnəsi, deyək ki, üç dəfə artanda deyil, alıcılıq qabiliyyəti ikiqat artanda deyil, manat xarici valyutadan az təsirli yığım və dövriyyə vasitəsi olduqda güclü olur.

Bunun üçün nisbətən sabit və proqnozlaşdırılan bir kurs lazımdır. Manatın gücü ilk növbədə onun dollardakı “qiymətinin” mütləq dəyəri ilə deyil, məzənnə dəyişikliyinə, alıcılıq qabiliyyəti və xalqın inam səviyyəsi ilə proqnozlaşdırıla bilər.

Bu gün Azərbaycan valyuta bazarında əməliyyatların böyük əksəriyyəti vahid valyuta - ABŞ dolları ilə həyata keçirilir. Postsovet ölkələrində bu fenomenin təməli, bir çox iqtisadçıların düşündüyü kimi, iqtisadi islahatların ilkin mərhələsində baş verən hiperinflasiya ilə qoyulmuşdur.

Ancaq dollarlaşmanın yalnız yüksək inflasiya templəri səbəbindən meydana gəldiyi və görünməmiş bir miqyasa çatması faktından irəli gələrək, məntiqə görə inflasiyanın azalması ilə yanaşı dollarlaşma səviyyəsi də azalmalıdır. Təcrübədə bu gün müşahidə olunmur. Bunun səbəbi, fikrimizcə, dövriyyədəki nağd dollarların yığılma vasitəsi funksiyası ilə birlikdə “yüksək likvidlikdə maliyyə aktivləri” rolunu oynaması və getdikcə mübadilə vasitəsi və qeyri-rəsmi sektorda xidmət göstərən ödəmə vasitələridir.

Beləliklə, dollarlaşma fenomeni, ilk növbədə, milli valyutadakı əmanətlərinin məzənnənin gözlənilməzliyi səbəbindən ucuzlaşmaya məruz qalma riskinin yüksək olması səbəbindən əhalinin öz valyutalarına olan inamsızlığı ilə izah edilməlidir.

Azərbaycanda əsas nağd mənbələrdən biri xaricdə işləyən Azərbaycan vətəndaşlarının gəlirləridir. Ölkədən kənar 1,5 milyondan 2 milyona qədər vətəndaşımız eyni vaxtda işləyir. Mütəxəssis hesablamalarına görə, 1998-ci ildə Rusiyadakı maliyyə böhranından əvvəl xaricdə işləyən azərbaycanlılar hər il Azərbaycandakı qohumlarına ümumilikdə təxminən 1 milyard ABŞ dolları (Rusiya mütəxəssislərinə görə 1,5 ilə 2,5 milyard arasında) pul göndərirdilər. Bu, şübhəsiz ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının dollarlaşmasıdır.

Azərbaycanın bank sistemi

Sovet İttifaqının dağılmasından sonra, tənzimləyici mexanizmlərin hələ inkişaf etdirilmədiyi 1990-cı illərin əvvəlindəki xaotik çevrilmə zamanı yeni banklar inkişaf etdi. Onların kifayət qədər kredit nəzarəti və risk idarəetmə sistemləri yox idi və sahibləri tərəfindən çox vaxt haqsız məqsədlər üçün istifadə olunurdular. Bu, böhran hadisələrinin dalğasına səbəb oldu. Məhz bu məqsədlə 1997-ci il iyunun 24-də Azərbaycan Prezidenti “Bank islahatlarının dərinləşdirilməsi tədbirləri haqqında” xüsusi bir fərman verdi və bankların yenidən qurulmasını təmin etdi.

Xatırladaq ki, 1990-cı illərin əvvəllərindən etibarən Azərbaycan bank sistemi inkişaf mərhələsində üç mərhələdən keçmişdir:

1. 190-1992 - milli bank sisteminin formalaşma dövrü;

2. 1992 - 1994 - hiperinflasiya şəraitində kommersiya banklarının sayında sürətli böyümə dövrü;

3. Makroiqtisadi sabitləşmə kontekstində bank sisteminin optimallaşdırılması və yenidən qurulması. O andan etibarən keyfiyyətə yeni - Azərbaycanın bank sisteminin inkişafının üçüncü mərhələsi başladı.

1997-ci ildən bu yana AMB nəzarət payı dövlətə məxsus olan bankların yenidən qurulması üzərində fəal işləyir. Yenidənqurma beynəlxalq maliyyə qurumları ilə əməkdaşlıqda hazırlanmış xüsusi bir proqrama uyğun olaraq həyata keçirilmişdir. 2005-ci ilin martında Azərbaycan Prezidenti “Azərbaycanın kredit və maliyyə sistemində islahatların dərinləşdirilməsinə dair əlavə tədbirlər haqqında” sənəd imzaladı.

Azərbaycan dövlət başçısının təlimatına uyğun olaraq, ölkənin ən böyük banklarının - Azərbaycan Beynəlxalq Bankı və Kapital Bankın özəlləşdirilməsi yaxın iki ildə həyata keçiriləcəkdir. Kapital Bankın özəlləşdirilməsinin birinci mərhələsi səhmlərin dövlət payının 100-dən 50% -ə endirilməsini nəzərdə tutur. Bu, nizamnamə kapitalının cari ölçüsünə (12 milyon manat) bərabər olan yeni səhmlərin buraxılması və özəl investora satılması səbəbindən baş verəcəkdir. Kapital Bank Azərbaycanın bank sistemindəki ikinci dövlət bankı və aktivlərinə görə üçüncüdür. Bankın səhmlərinin 50 faizinin özəlləşdirilməsi Bakı Fond Birjasından keçəcəkdir.

Qeyd edək ki, hazırkı səhm buraxılışının satışı üzrə tender dövlətin iştirakı olmadan keçirilib. Ümumi həcmi 1,2 milyon səhm, cəmi 12 milyon manatdır (bir hissənin nominal dəyəri 10 manat).

Dövlətin özəlləşdirmə söyləri göstərir ki, bazar iqtisadiyyatı ruhunda iqtisadi güc dəyişikliyinə sistemətik olaraq hazırlaşmağa davam edir.

Son beş ildə Azərbaycanın bank sisteminin inkişafında müsbət meyillər olmuşdur. Azərbaycan bankları yüksək artım templərini göstərirlər. Kredit qurumları müştərilərə ən böyük şəffəflıq və açıqlıq üçün çalışırlar. Qabaqcıl biznes modelləri, yeni bank texnologiyaları (bank-müştəri, pul köçürmə sistemləri, debet və kredit kartları və s.), Müxtəlif kreditləşmə növləri (istehlakçı, ipoteka və s.) ətbiq olunur.

Mülkiyyət quruluşu. Dövlət banklarının özəlləşdirilməsi MDB ölkələrində bank islahatlarının ən çətin hissələrindən biri oldu. MDB-dəki kredit təşkilatlarının əksəriyyəti xüsusi mülkiyyətə aiddir, lakin Özbəkistan, Belarusiya, Türkmənistan kimi ölkələr ən böyük bankları dövlətin iştirakı ilə özəlləşdirmək istəmirlər. Banklara dövlət mülkiyyətinin üstünlük təşkil etməsi, hökumətin borc vermə qərarları qəbul etmə müddətinə təsir göstərməsinə imkan verir ki, bu da aktivlərin keyfiyyətinə və bank sisteminin səmərəliliyinə mənfi təsir göstərir.

Azərbaycandakı bazar islahatları bütün milli bank sisteminin quruluşunu dəyişdirdi və Azərbaycanın dövlət tədiyyə balansının və büdcəsinin dinamikasını yaxşılaşdırdı, müəyyən dərəcədə dövlət banklarının kredit siyasətinin təzyiqlərini aradan qaldırdı.

Dövlətin nəzarətində olan banklar (Azərbaycan Beynəlxalq Bankı və Kapital Bank) Azərbaycan bank sektorunda sistemli rol oynamağa davam edir.

Son on ildə Azərbaycanda iflas, birləşmə və lisenziyanın ləğvi səbəbindən bankların sayı xeyli azaldı. Yenidənqurma tədbirləri, minimum kapital tələblərinin sərtləşdirilməsi və kapital adekvatlıq nisbətlərinin artırılması bank sistemlərinin möhkəmləndirilməsi və konsolidasiya prosesinin stimullaşdırılması üçün təsirli vasitə olmuşdur. Milli Bankın normativ tələblərinə görə, 1 yanvar 2007-ci il tarixinə bankların nizamnamə kapitalı 8,2 milyon manat, 1 iyuldan isə 10 milyon manat

(təqribən 12 200 milyon dollara) bərabər idi. Azərbaycanda 11 bankın məcmu kapitalı 1 yanvar 2007-ci il tarixinə 10 milyon manatı (AZN) keçib. 29 bankda bu göstərici 5 ilə 10 milyon manat arasında dəyişir və 3 bankın kapitalı 3,5 ilə 5 milyon manat arasındadır. 44 Azərbaycan bankının məcmu kapitalı 2007-ci ilin əvvəlinə 652,11 milyon manat təşkil etmişdir. Bir bankın orta kapitallaşması, 2007-ci ilin fevral ayının sonunda eyni ilin yanvar ayının sonundakı 14,45 milyon manata qarşı 14,82 milyona çatdı.

Altı kommersiya bankı hələ Milli Bankın bu tələbini yerinə yetirə bilməyib. Lakin bir ay ərzində bu banklar nizamnamə kapitallarını artırmalıdırlar və bu baş verməsə, lisenziyalarını itirə bilərlər. Bu, Rusiya kredit təşkilatları üçün tələbdən (5 milyon avro) çox yüksəkdir.

Məlumdur ki, respublikada 44 bank, o cümlədən iki dövlət bankı fəaliyyət göstərir: Azərbaycan Beynəlxalq Bankı (ABB) və Kapitalbank, həmçinin 42 özəl bank. Eyni zamanda üç lider fərqlənir - ABB, Standard Bank və Kapital Bank - ümumi bazar payı 60% -dir. Ümumilikdə 41 bankın filialı var.

Azərbaycan Milli Bankının əsas fəaliyyət istiqamətləri. Milli Bankın hər il üçün fəaliyyəti “Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq hazırlanmış pul siyasətinin əsas istiqamətlərində əks olunur. Pul siyasəti aşağıdakı alətlərdən istifadə etməklə həyata keçirilir:

- 1) açıq bazarda əməliyyatlar aparmaq;
- 2) faiz dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi;
- 3) kredit təşkilatları üçün məcburi ehtiyatların müəyyənləşdirilməsi;
- 4) kredit təşkilatlarının yenidən maliyyələşdirilməsi;
- 5) depozit əməliyyatları aparmaq;
- 6) bank əməliyyatlarının məhdudlaşdırılması;

7) beynəlxalq təcrübədə qəbul edilmiş pul siyasətinin digər alətləri. Azərbaycan Milli Bankı, Vahid Dövlət Pul Siyasətinin Əsas İstiqamətlərində inflyasiya hədəfləmə siyasətini mərkəzi element olaraq aşağıdakılardan ibarətdir:

- müstəqil siyasət hədəfi olaraq məzənnə sabitliyinin təmin edilməsindən imtina edərək, inflyasiyanın azaldılması hədəfinə diqqət yetirmək; hədəf inflyasiyanın 2009-cu ilə qədər 4 - 5,5% -ə endirilməsidir;

- manat nisbətinin idarə olunan üzməsindən sərbəst üzmə rejiminə keçid; valyuta bazarına müdaxilə etməkdən imtina etmək, pul təklifinin xarici iqtisadi mühitdəki dəyişikliklərdən asılılığını azaldacaq; nəticədə pul təklifinin Azərbaycan iqtisadiyyatından pula olan tələb dinamikasına uyğunlaşdırılması imkanı yaxşılaşacaq;

- Milli Bankın pul kütləsini əsasən valyuta bazarındakı əməliyyatlar yolu ilə idarə etməkdən faiz bazarlarının və pul bazarındakı əməliyyatların (kredit və depozit və s.) Tənzimlənməsi yolu ilə idarə olunmasına keçid.

Azərbaycan Milli Bankı bir neçə il ərzində belə bir siyasətə tədricən keçməyi planlaşdırır. Bunun üçün, xüsusən, kommertiya banklarının həcmnin artırılması və yenidən maliyyələşdirmə sxemlərinin dəyişdirilməsi - müxtəlif sxemlər üçün kreditlər üçün vahid girov hovuzunun yaradılması, kreditlərin verilmə müddətinin bir ilədək artırılması, siyahının genişləndirilməsi planlaşdırılır.

Yenidən maliyyələşdirmə sisteminin yerləşdirilmə vaxtı və ardıcılığı göstərilmədən, Azərbaycan Milli Bankı iqtisadiyyatda valyuta bazarındakı əməliyyatlardan tullantıların azaldılması ilə əlaqəli pul çatışmazlığı əlamətləri görüldüyü üçün təkamül yolu ilə davam edəcəyini düşünür.

Pul idarəçiliyi təşkilatının səmərəliliyinin artırılması çərçivəsində 2007-ci ilin ikinci rübündən etibarən Azərbaycan Milli Bankı "faiz dəhlizi" konsepsiyasını həyata keçirməyə başlayacaq. Həddindən artıq pula olan tələbatı məhdudlaşdırmaq və inflyasiyanın azalmasına təsir etmək üçün AMB idarə heyəti faiz dəhlizinin maksimum həddi - 19%, minimum - 5%, endirim dərəcəsi - 12% müəyyən edilməsinə qərar verdi. Eyni zamanda, faiz dəhlizi mexanizminin tətbiqi ilə AMB, kommertiya banklarından% 5 nisbətində vəsait qəbul etməyə başladı və gecədə illik 19% nisbətində vəsait verməyə hazır olduğunu bildirdi. Bu əməliyyatlar bankların qısamüddətli likvidlik probleminin həllinə kömək etmək məqsədi ilə həyata keçirilir və onların iqtisadiyyata borc vermək qabiliyyətinə heç bir təsir göstərmir. Bununla

birlikdə, 2007-ci il aprel ayının əvvəlində Milli Bankın uçot dərəcəsinin 9,5-dən 12% -ə qədər artması, ikinci dərəcəli bankların kredit faizlərinin bir qədər artmasına səbəb ola bilər və iqtisadiyyata kredit verilməsinin fəaliyyətinə təsir göstərə bilər.

Azərbaycan və MDB ölkələrinin bank sisteminin inkişafının müqayisəli xüsusiyyətləri. Azərbaycanın bank sisteminin göstəriciləri bir çox göstəricilərə görə bir çox MDB ölkələrini geridə qoyur. Qazaxıstanda aktivlərin ÜDM-ə nisbəti 95%, Ukraynada - 76%, Rusiyada - 54%, Azərbaycanda - yalnız 46%. Azərbaycan banklarının kapitalı 520 milyon avro, Ukrayna bankları 7,1 milyard avro, Qazaxıstan bankları 63 milyard avrodur. Azərbaycanda kapital / BBB nisbəti 6%, Qazaxıstanda 10%, Ukraynada 9%-dir.

2007-ci ilin sonuna MDB ölkələrinin ümumi bank aktivlərindəki payı 80%, Ukrayna bankları - 8%, Qazaxıstan bankları - 5%, Belarusiya - 2.40%, Özbəkistan - 1.15%, Azərbaycan - 0, % 60, Moldova - 0.35%, Gürcü - 0.34%,

5 Neft gəlirlərində sabit artım kontekstində AMB-nin inflyasiya əleyhinə bir tədbir olaraq götürdüyü uçot dərəcəsidəki artım əks təsir göstərə bilər - bahalı kreditlər hesabına yerli istehsal mallarının maya dəyərində artım - neft sektoru, bununla da rəqabət qabiliyyətlərini artırmaq.

Böyük iqtisadi dirçəliş və onu müşayiət edən işgüzar fəaliyyət Azərbaycan iqtisadiyyatında kreditə olan tələbatı artırdı. Bank sistemi, bu ehtiyacın böyüməsinə uyğun olaraq, kreditlərin həcmi təxminən 1 milyard dollar artırdı, ölkədə ilk dəfə yeni verilmiş kreditlərin həcmi 3,5 milyard dollar təşkil etdi, 2006-cı ilin əvvəlinə nisbətən, bankların və bank olmayan təşkilatların kredit portfeli% 64 artdı və 2006-cı ildə mütləq rəqəm artımı oldu.

2005-ci ildəki kreditləşmə artımından 2 dəfə çoxdur. Kreditləşmə aktivliyində ən böyük artım ölkənin özəl banklarında müşahidə edildi, ilin sonuna borc götürülmələrin ümumi həcmində kreditlərin payı 52,1% -ə çatdı. Kredit bazarında uzunmüddətli borcların həcmi artan uzunmüddətli kredit tələbinə uyğun olaraq 2,31 dəfə artmışdır. İlk dəfə olaraq bu kreditlərin ümumi kredit portfelindəki payı 50% - i keçdi ki, bu da dolayısı ilə neft gəlirlərinin qeyri-neft istehsal sektoruna çevrilməsi prosesinin başlanğıcını göstərir.

Əlbəttə, son iki ildə Azərbaycanda bank kredit nisbətinin iki dəfə artması iqtisadi artımdakı artımla əlaqələndirilir.

Məsələn, aşkar uğurlara baxmayaraq, Azərbaycanda bank sektoru öz potensialından aşağı səviyyədə fəaliyyət göstərir. Bu, dünya standartları ilə müqayisədə miqyası hələ də kiçik olan maliyyə vasitəçiliyi sisteminin təşkilinə də aiddir, eləcə də Azərbaycan bank sektorunda rəqabət səviyyəsinin artırılmasına ehtiyac var. Məsələn, ölkədə real sektora kreditlərin verilməsi il ərzində təxminən 20% artmışdır, lakin onların ÜDM-dəki payı cəmi 26% -dir. Bu, bu rəqəmin təxminən 70%, Rusiyada - 50%, inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün orta hesabla - 40% olduğu Qazaxıstandan xeyli azdır.

Azərbaycanın bank sistemində xarici iştirak səviyyəsi. Dövlətdən çıxarma və özəlləşdirmə prosesində bir çox MDB ölkələrində dövlət və özəl bank fəaliyyətinin təşkili formalarının nisbəti özəl sektorun xeyrinə xeyli dəyişdi. Xarici banklar üçün MDB ölkələrinin bank sektorlarının potensialı, xüsusən digər inkişaf etməkdə olan bazarlarda, məsələn, Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrində fəaliyyətlərinin miqyası ilə müqayisədə, əsasən istifadə olunmamış qalır. Belarus kimi bəzi MDB ölkələrinə xarici investisiyaların axınının qarşısını alan müəyyən tənzimləmə məhdudiyyətləri qalmaqdadır. Qazaxıstan qanunlarına görə xarici iştirakçı bankların ümumi kapital payı milli bank sisteminin məcmu kapitalının 50%-dən çox olmamalıdır. 2002-ci ilin noyabrında Rusiya bank sektorundakı xarici birbaşa iştirakın yüzdə 12-ni qaldırdı. Xarici kapitalın varlığı xarici bankların aktivlərdəki payının 20% -dən çox olduğu Ukrayna, Azərbaycan, Gürcüstan və Qırğızıstanın bank sistemlərində daha çox nəzərə çarpır. Ukraynanın bank sistemində uzaq xaricdən gələn banklar üstünlük təşkil edir və banklar orada çox təvazökar bir paya sahibdirlər - yalnız 2.8%. Bu, çox güman ki, bu ölkənin Avropa və Amerika Birləşmiş Ştatları ilə daha sıx inteqrasiyaya yönəlmiş siyasi oriyentasiyası ilə izah olunur.

Xarici banklar üçün bazara çıxışı məhdudlaşdırmaq, bəlkə də yerli bankların dəstəyinə kömək etsə də, Azərbaycan müəssisələrinin qlobal rəqabət qabiliyyətinə son dərəcə mənfi təsir göstərə bilər.

Buna baxmayaraq, “ələ keçirmə ssenarimiz” in təkrarlanmayacağına inanırıq. Fakt budur ki, Mərkəzi və Şərqi Avropada xarici banklar özəlləşdirmə zamanı satışa çıxarılan hazır filial şəbəkələrini aldılar. İkincisi, bankda korporativ müştərilərə xidmət göstərmək, xidmətlərin səmərəliliyi və rahatlığından çox deyil, bank sahibləri ilə uzun müddətdir davam edən münasibətlərin nəticəsidir. Üçüncüsü, dövlət banklarımızın əmanət faizləri xarici banklarımızından daha yüksəkdir və bu da onların müştərilərinin dairəsini xeyli məhdudlaşdırır. Çox güman ki, xarici banklar ipoteka kreditləşdirmə sənayesində üstünlük təşkil edə biləcəklər. Yalnız iki bankımızın uzunmüddətli borc vermək üçün tələb olunan mənbələri var. Ancaq bu fondlar xaricdən pul cəlb edən xarici banklardan əldə edilə bilər. Xarici banklar beynəlxalq maliyyələşdirmə sahəsində də rəqabət qabiliyyətinə malikdirlər. Həm də neft şirkətlərini hədəf almağa və sindikatlaşdırılmış borclar təşkil etməyə davam edəcəklər.

Azərbaycan bankları hələ də daxili bazara yönəlib. Yalnız ABB yaxın xaricdə mövcudluğunu fəal şəkildə genişləndirir.

Azərbaycan və Rusiya arasında bank sektorunda əməkdaşlıq edirlər. Ümumiyyətlə, qəribədir ki, bütün əlverişsiz siyasi və zehni xüsusiyyətlərinə sahib olan Zaqafqaziya bazarı, indi digər MDB ölkələrinin bazarlarından daha çox Rusiya bankları tərəfindən mənimsənilmişdir. 2004-cü ilin mart ayında VTB, 100-dən çox filialı olan ölkəsində ən böyük filial şəbəkəsinə sahib olan Ermənistan Armsberbank-ın səhmlərinin 70% -ni əldə etdi. Əhəmiyyətli bir pay Gürcüstandakı bir Rusiya bankına məxsusdur.

Rusiya bankları arasında VTB yaxın xaricdə mövcudluğunu artırmaqda ən aktivdir. Göründüyü kimi satış bazarlarını genişləndirmək problemini pərakəndəliklə fəal şəkildə məşğul olan bütün Rusiya banklarından daha çox ürəyinə yaxın etdi. VTB Bank, MDB ölkələrində bankların alınması və inkişafı üçün il ərzində 1,5 milyard ABŞ dolları xərcləməyə hazırdır. Hələlik VTB-nin Ermənistan, Gürcüstan, Ukrayna və Belarusda filialları var, lakin gələn ilin ortalarına qədər bütün digər altı ölkədə - Qazaxıstan, Qırğızıstan, Tacikistan, Azərbaycan, Özbəkistan və

Moldovada iştirak etmək istəyir. Bu, Rusiya bankı tərəfindən yaradılacaq MDB ölkələrində ən böyük şəbəkə olacaqdır.

İnkişaf strategiyasına uyğun olaraq Rusiya VTB, 2007-ci ilin sonuna qədər Qazaxıstan, Azərbaycan və Belarusiya banklarını satın almağı planlaşdırır. Azərbaycanda VTB, dəyəri 15-20 milyon dollar olduğu təxmin edilən alış üçün bir neçə variant nəzərdən keçirir.

Rusiyanın digər kredit təşkilatlarının MDB ölkələrindəki fəaliyyətləri əsasən onların ən böyük korporativ müştəriləri üçün bank xidmətlərinə ehtiyac ilə bağlıdır: bu, Ukrayna və Moldovada, Azərbaycanda və Belarussiyada mövcudluğunu izah edir.

Azərbaycan dövləti ilk dəfə olaraq əmanətlərin təhlükəsizliyinə zəmanət verir və kredit təşkilatlarının iflas etməsi halında əmanətlərin qaytarılması üçün minimum təminatlar verməyə hazırdır. Əmanətçilər banklarının Əmanətlərin Sığortalanması Fondundakı iştirakı, əmanət sığortası şərtləri və təzminat ödəmə qaydaları haqqında məlumat almaq hüququna malikdirlər. Bundan əlavə, hər bir vətəndaşın FSV-yə özünə məlum olan banklar tərəfindən hüquqlarının pozulması faktları barədə yazılı və ya şifahi şəkildə məlumat vermək hüququ vardır.

Əmanətlərin sığortalanması sistemi Azərbaycan banklarının inkişafına müsbət təsir göstərir. Tətbiq olunmasının əsas təsiri göz qabağındadır və əhalinin bank sistemində inamının artmasıdır. Bank sistemində artan xalq inamının təzahürlərindən biri də əhalinin mühafizəkar qruplarının əmanətlərinin sayının artması olacaqdır. Əmanətçilərin tipologiyasında dəyişiklik və xüsusilə yaşlı əmanətçilərin sayında artımla yanaşı bankların rəqabət şərtlərinin bərabərləşdirilməsinin təsiri də gözlənilməlidir. FSV-nin inkişafı özəl bankların dövlət və xarici banklarla eyni səviyyədə rəqabət aparmasına imkan verəcəkdir.

Azərbaycanın bank sisteminin əsas problemləri. Aşağı kapitallaşma, qeyri-kafi əsas depozitlər, aşağı kredit mədəniyyəti, aktivlərin keyfiyyətinin pisləşmə ehtimalı, aşağı əməliyyat səmərəliliyi bankların maliyyə fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir. Bundan əlavə, bir çox özəl bank sənaye və ticarət qrupları ilə yaxından əlaqələndirilir. Tez-tez müxtəlif qabıqların və ya fəaliyyət göstərən şirkətlərin

arxasında gizlənən həqiqi sahiblərin adları açıqlanmır. Bu vəziyyət məlumat və korporativ idarəetmə baxımından ciddi risklər yaradır və risk baxımından qiymətləndirmələrin qiymətləndirilməməsinə səbəb ola bilər.

Bundan əlavə, bank sahiblərinin onlara təzə kapital inyeksiyası ilə təmin etmək imkanları ilə bağlı qeyri-müəyyənlik var. Faydalı sahibləri müəyyənləşdirmək və borcalanlar ilə sahələr arasında əlaqələr qurmaq asan deyil. Mülkiyyət strukturlarında şəffaflığın olmaması, əlaqəli bütün risklər ilə əlaqəli tərəflərin borc verməsini dəstəkləyir. Bu, qismən bankların fəaliyyət göstərməsinə və nəzarət edilməsinə icazə verilən “məqbulluq və uyğunluq” meyarının olmaması ilə əlaqədardır və bazara əsaslanan korporativ nəzarət mexanizminin formalaşmasının qarşısını alır.

Azərbaycan Korporativ İdarəetmə Layihəsi (APCG) 8-in təşkil etdiyi bank sistemindəki bir sorğu, banklarda korporativ idarəetmənin yaxşılaşdırılmasına kömək etməyən amillərin qanunvericiliyin effektivliyi (61,8%), mütəxəssis çatışmazlığı (41,2%) olduğunu göstərdi. Bankların əmlak qiymətləndirməsi göstərdi ki, sorğuda iştirak edən bankların üçdə birindən çoxunun bir səhmdarı əsas səhmdardır. Bankların% 40,6-da, əsas səhmdarların qohumları da bankda böyük paylara sahibdirlər. Əksər hallarda bankların əsas səhmdarları müşahidə şuralarının və ya şuraların üzvləridir və qanunlara zidd olaraq böyük bir səhmdarın (səhmlərin 20% -dən çoxu) bankın idarə heyətinin üzvü olduğu hallar mövcuddur. Banklar bu gün xalqa çıxmaq istəməirlər. Bankların 60%-dən çoxu səhmlərini beynəlxalq maliyyə qurumlarına satmağa üstünlük verir.

Bank sistemindəki maraqların toqquşması ciddi problem olaraq qalır. Sorğuda iştirak edən bankların 44%-dən çoxu avtorizasiya üçün daxili prosedurlara sahib olmadığını bildirdi.

Səhmdarların hüquqlarını qoruyan dövlət mükəmməl deyildir. Respondentlərin yarısından az hissəsi səhmdarların ümumi yığıncaqlarının hazırlanması, keçirilməsi və nəticələrinin elan edilməsi üçün lazımı prosedurları həyata keçirirlər. Sorğuda iştirak edən bankların üçdə biri səhmdarlara dividend ödənilməsi ilə bağlı sualı

cavablandırmaqdan imtina etdi. Bu sualı cavablandıran 23 respondentdən 16-sı (% 69,6) son üç ildə (2002-2004) səhmdarlara dividend ödəmədiklərini bildirdilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, bankların fəaliyyəti barədə şəffaflıq və məlumat verilməsində vəziyyət daha yaxşıdır. Sorğuda iştirak edən banklar arasında% 91,2, rübdə ən azı bir dəfə toplanan yoxlama komitələrinə sahib olduqlarını söylədi (76,5%). Eyni zamanda, təftiş komitələrinin və daxili audit şöbələrinin əksəriyyəti bank rəhbərliyindən müstəqil deyillər.

Sorğuda iştirak edən bankların 88,2% -i illik hesabatlarını dərc edir və respondentlərin 91,2% -i maliyyə məlumatlarını istəklər əsasında təqdim etdiklərini bildirirlər.

Kapitallaşmanı artırmağın ən təsirli yollarından biri, ilkin kütləvi təklifdir (IPO). Bankların kapitallaşması, tanıtımı və ya səhmdar cəmiyyətlərin səhmdarlığı - bu ÜTT-yə girmədən əvvəl qaçılmaz olaraq həll etməli olduğumuz problemlər toplusudur. Əks təqdirdə, iqtisadiyyatımız maliyyə əhatə dairəsinin bizdən daha çox olduğu ölkələrlə rəqabətə tab gətirə bilməz.

Beləliklə, Azərbaycanın bank sisteminin əsas problemlərinə aşağıdakılar daxildir:

- iqtisadi və sənaye riskləri;
- iqtisadi dövrlərdən güclü asılılıq;
- tənzimləmə və hüquq sistemlərinin inkişaf etməməsi;
- mühasibat standartlarının heterojenliyi;
- bank sisteminə inamsızlıq. Banklararası kreditləşmə bazarı hələ də davam edir

hələ də çox dar və seqmentlidir və buna görə də tam miqyaslı yenidən işin öhdəsindən gələ bilmir.

Beləliklə, struktur islahatlarına, konsolidasiyaya və kiçik, qeyri-mümkün bankların sayının daha da azaldılmasına qeyd-şərtsiz ehtiyac var. Bütün banklar çoxsaylı və çətin problemləri həll etməlidirlər - xüsusən də maliyyə vasitəçiliyi səviyyəsini yüksəltmək, məhsul çeşidini genişləndirmək, gəlir mənbələrini şaxələndirmək, səmərəliliyi artırmaq, həmçinin əməliyyatların keyfiyyətini artırmaq üçün yeni alətlər və mexanizmlər tətbiq etmək və risklərin idarə olunması. Bank

sisteminə inamı gücləndirmək üçün audit və mühasibat şəffaflığını artırmaq, məlumat açıqlığını və korporativ idarəetmənin keyfiyyətini artırmaq, özəlləşdirməyə davam etmək, investorlar və kreditorların hüquqlarının daha etibarlı qorunmasını təmin etmək lazımdır. Bundan əlavə, ödəniş mədəniyyətinin yüksəldilməsi üçün ödəniş intizamının artırılmasına və hüquq sistemlərinin səmərəliliyinin artırılmasına ehtiyac var. Əlbətdə ki, Azərbaycanın bank sektoru inkişaf edir, aktivlərini artırır, göstərilən xidmətlərin çeşidini genişləndirir və keyfiyyətini daim artırır. Beynəlxalq maliyyə hesabatı sisteminə keçid, Banklar haqqında Qanuna dəyişikliklər və əmanət sığortası sisteminin tətbiqi kimi islahatların təşviqi sahəsində son illərin orta müddətdə qazandığı uğurlar rəqabətin inkişafına və şəffaflığın artırılmasına kömək edəcəkdir Azərbaycanda bank sektorunun.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Bir təşəbbüskar firmanın uğurlu idarə olunması üçün ən vacib şərtlərdən biri onun maliyyə vəziyyətinin təhlilidir, çünki sahibkarlıq fəaliyyətinin istənilən sahəsindəki nəticələr maliyyə mənbələrinin istifadəsi və səmərəliliyindən asılıdır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə məsələlərinə diqqət yetirmək hər bir işin vacib elementidir. Bir şirkətin maliyyəsini səmərəli idarə etmək üçün sistemli şəkildə maliyyə təhlili aparmaq lazımdır. Bu analizin əsas məzmunu şirkətin kapitalının gəlirlilik səviyyəsini proqnozlaşdırmaq, fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq imkanlarını müəyyənləşdirmək üçün şirkətin maliyyə vəziyyətini və ona təsir edən amilləri kompleks şəkildə sistemli şəkildə araşdırmaqdır. Bir şirkətin müvəffəqiyyətlə işləmək və inkişaf etdirmək, davamlı dəyişən daxili və xarici iş mühitində aktiv və öhdəliklər balansını qorumaq, ödəmə qabiliyyətini və maliyyə sabitliyini daim qoruyub saxlaya bilməsi onun sabit maliyyə vəziyyətinə təsir edir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bir müəssisənin maliyyə vəziyyəti mahiyyət etibarilə fəaliyyətinin son nəticələrini əks etdirir ki, bu da yalnız şirkətin işçiləri üçün deyil, həm də iqtisadi fəaliyyətdəki tərəfdaşları, dövlət, maliyyə və vergi orqanları üçün maraqlıdır.

Maliyyə analizinin əsas məqsədi az sayda açarları əldə etməkdir, yəni müəssisənin maliyyə vəziyyəti, mənfəəti və zərərləri, aktiv və öhdəliklərin strukturundakı dəyişikliklər, borclu və kreditorlarla hesablaşmalarda obyektiv və dəqiq bir şəkil verən ən məlumatverici göstəricilər.

Maliyyə təhlilinin əsas funksiyaları:

- Şirkətin maliyyə vəziyyətinin vaxtında və obyektiv qiymətləndirilməsi, yaradılması və onların yaranma səbəblərinin öyrənilməsi;
- Əldə olunan vəziyyətin amillərinin və səbəblərinin müəyyənləşdirilməsi;
- Maliyyə sahəsində qəbul edilmiş idarəetmə qərarlarının hazırlanması və əsaslandırılması;
- Şirkətin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və bütün iqtisadi fəaliyyətlərin səmərəliliyinin artırılması, mümkün maliyyə nəticələrinin proqnozlaşdırılması və mənbələrdən istifadə üçün müxtəlif variantlarla maliyyə

vəziyyəti modellərinin hazırlanması üçün ehtiyatların müəyyənləşdirilməsi və səfərbər edilməsi.

Müəssisənin maliyyə vəziyyəti dövriyyə prosesində kapitalın vəziyyətini və bir təsərrüfat subyektinin fəaliyyətini müəyyən bir zamanda və gələcəkdə maliyyələşdirmə qabiliyyətini əks etdirən göstəricilər sistemi ilə xarakterizə olunur. Şirkətin maliyyə fəaliyyətinin əsas məqsədi öz kapitalını yaratmaq və bazarda sabit mövqe təmin etməkdir. Bunun üçün müəssisənin ödəmə qabiliyyətini və gəlirliliyini, aktiv və passiv balansının optimal quruluşunu daim qorumaq lazımdır.

Ticarət müəssisələri üçün maliyyənin təşkili prinsipləri

Bir təşəbbüskar firmanın maliyyəsinin təşkili müəyyən prinsiplərə əsaslanır. Gəlin hər birini nəzərdən keçirək. Özünü maliyyələşdirmə, məhsul istehsalı və satışı ilə bağlı xərclərin, istehsalın inkişafına öz vəsaitləri hesabına və lazım olduqda bank və kommersiya kreditləri hesabına sərmayələrin tam ödənilməsi deməkdir. Bu prinsipin həyata keçirilməsi şirkətin rəqabət qabiliyyətini təmin edən sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əsas şərtlərdən biridir. Sahibkar firmanın öz vəsaitlərinin payı 70% və ya daha çox olarsa, özünü maliyyələşdirmə səviyyəsi yüksək hesab olunur.

Bazar münasibətləri şəraitində sahibkarlıq fəaliyyətinin məqsədi qazanc əldə etməkdir. Maliyyə nəticələrinin göstəriciləri şirkətin fəaliyyətinin bütün sahələrində mütləq səmərəliliyini xarakterizə edir: istehsal, satış, tədarük, maliyyə və investisiya. Bunlar şirkətin iqtisadi inkişafının və sahibkarlıq fəaliyyətinin bütün iştirakçıları ilə maliyyə əlaqələrinin gücləndirilməsinin əsasını təşkil edir.

Mənfəət, firmaya kapital sahibinin və firma işçilərinin maddi və sosial ehtiyaclarını ödəmək üçün özünü maliyyələşdirmə imkanları təqdim edir. Mənfəət eyni zamanda büdcə gəlirlərinin (federal, respublika, yerli) formalaşması və təşkilatın banklar, digər kreditorlar və investorlar qarşısında borc öhdəliklərinin ödənilməsinin əsas mənbəyidir. Beləliklə, mənfəət göstəriciləri bir firmanın fəaliyyətini, etibarlılığını və maliyyə rifahını dərəcəsini qiymətləndirmək üçün sistemdə ən vacibdir.

Mənfəət firma fəaliyyətinin son maliyyə nəticəsidir. Bir firma böyük bir həcmdə məhsul istehsal edə bilər, lakin satılmadığı və ya mənfəət gətirməyən bir

qiymətə satıldığı təqdirdə firma ağır maliyyə vəziyyətində olacaqdır. (“İkincisi” müəssisəsində olduğu kimi, mənfəəti qırmızı olduqda, yəni zərərliyə). Mənfəət istehsalın səmərəliliyini, istehsal olunan məhsulların həcmi və keyfiyyətini, əmək məhsuldarlığının vəziyyətini, maya səviyyəsini ən tam əks etdirən göstəricidir.

Müəssisə “İlk” də mükəmməl maliyyə vəziyyətində deyil. “İkinci” mövqeyindən daha az mövqeyi iflasa yaxındır. Maliyyə vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün istehsalata qoyulmuş öz kapitalını artırmaq lazımdır. Bundan əlavə, Pervoe müəssisəsinin mənfəəti müsbət bir dəyər daşıyır, üstəlik Pervoe müəssisəsinin maliyyə göstəricilərinin əksəriyyəti müsbət dinamika içindədir və bu da onların daha da böyüməsini və müəssisənin özünün yaxşılaşmasını proqnozlaşdırmağa imkan verir.

Maliyyə sabitliyini və likvidliyini yaxşılaşdırmaq üçün hər iki şirkətin öz kapital paylarını artırması lazımdır. Bundan əlavə, hər iki müəssisənin də borc borclarının dərhal qaytarılması imkanlarını artırmaq üçün cari hesablarındakı vəsaitlərin həcmi artırması lazımdır. Bundan əlavə, hər iki müəssisənin “Birinci” müəssisə üçün örtülməsi çətin və “İkincisi” müəssisəsi üçün daha da çətin olan qısamüddətli öhdəliklərin sayını azaltmaq lazımdır.

İSDİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dili

1. Banklar haqqında qanun. Bakı, 2011.
2. Mərkəzi banklar haqqında qanun. Bakı, 2004.
3. Allahverdiyev H.V., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. (2012), “İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi”. Bakı, “Elm” 494 səh.
4. Aslanov A.M. (2012), “Maliyyə və bank statistikasi”, Bakı, “Azərənəşir” 169 səh.
5. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi “Azərbaycanın statistik göstəriciləri” Bakı, 2007.
6. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı maliyyə sabitliyi icmalı. Bakı, 2011.
7. Bağirov M.M. (2013), “Bank və bank əməliyyatları”, Ali məktəblər üçün dərslik, Bakı, “Elm” 382 səh.
8. Bəşirov R.A. (2014), “Bank işi”, Bakı, “Çaşıoğlu” 397 səh.
9. Əliyev A., Şəkərəliyev A. (2012), “Bazar iqtisadiyyatına keçid-dövlətin iqtisadi siyasəti”, Bakı, “Azərbaycan” 130 səh.
10. Əsgərova R. (2014), “Pul, Kredit və Banklar”, Bakı, “Çaşıoğlu” 145 səh.
11. Qurbanov C. (2010), “Kommerisya banklarının mühasibat uçotu”, Bakı, “Adiloğlu” 321 səh.
12. Manafov Q. (2008), “Bazar iqtisadiyyatı nəzəriyyəsinə giriş”, Bakı, “Elm və Təhsil” 161 səh.
13. Məmmədov N. (2011), “Bank və maliyyə terminləri lüğəti”, Bakı, 44 səh.
14. Məmmədov S.M. (2007), “Bank işi. Bankirin stolüstü kitabı”, Bakı, “Elm” 165 səh.
15. Məmmədov Z. (2011), “Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi”, Bakı, “Adiloğlu” 348 səh.
16. Məmmədov Z. (2016), “Pul, Kredit və banklar”, Dərslik. Bakı, “Şərq və Qərb” 168 səh.

17. Məmmədov Z., Abbasov Ə., Rzayev R., Həmişəyeva Ş. (2013), “Bank işi və elektron bankçılıq”, Bakı, “Azərbaycan” 256 səh.

18. Rzayev R.M. və b. (2010), “Pul, kredit və banklar”, Dərslik. Bakı, 201 səh.

19. Sadıqov M.M., Balayeva E.Ə., Həmişəyeva Ş.Ü. (2013), “Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi”, Bakı, “Elm” 413 səh.

20. Tağıyev və başqaları. (2009), “Maliyyə, pul tədavülü və kredit”, Bakı, “Azərənəşr” 73 səh.

21. Vəliyev D. (2010), “Beynəlxalq Maliyyə”, Bakı, “Çaşıoğlu” 131 səh.

22. Vəliyev F.S., Meybullayev M.X., Babayev Ə.P. və b. (2009), “İqtisadi nəzəriyyə”, Dərslik, Bakı, “Şərq və Qərb”, 414 səh.

Türk dilində

1. Mamedov Z.F. (2010), “Azerbaycan kredi ve para sistemi: günümüzdeki özellikleri ve gelişme yönü. Maliyye ve finans yazıları”. 412 s..

2. Zeynalov V.K. (2010), “Resel mali krizin Azerbaycan ekonomisine etkileri ve azerbaycan Merkez bankasinin monetar politikasinin analizi”. MU. BSE, 354 s.

Rus dilində

1. Гаджиев Д.Ф. (2010), “Международный банк Азербайджана: устойчивое развитие в условиях мировой финансовой нестабильности. Материалы научно-практической конференции «Глобальный финансовый кризис и антикризисная политика в системе государственного управления: мировой опыт и азербайджанская модель». Баку, 425 стр.

2. Гаджиев Ш., Муршудли Ф. Финансово-банковская система Азербайджана в условиях глобального кризиса: изменение акцентов международных сравнительных оценок // Центральная Азия и Кавказ. Глобализация. 2009, № 4-5, стр. 41-45

3. Гаджиев Ш.Г. (2000), “Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития”. Киев. 500 стр.

4. Мамедов З.Ф. (2008), Денежная банковская система стран СНГ и Балтии: тенденции и перспективы. Баку, 347 стр.

5. Мамедов З.Ф. Основные тенденции развития денежно-кредитной системы Азербайджана // Финансы и кредит. 2008, № 4, стр.63-67

6. Мехтиев Р.А. (2010), “Курс Азербайджана: от стабилизации к модернизации” // Вестник актуальных прогнозов. 321 стр.

7. Рустамов Э.С. “Глобальный кризис и антикризисная политика Центрального банка Азербайджана” // Деньги и кредит, 2010, № 1, стр. 33-39

İnternet resursları

1. http://gateway.az/cgi-bin/cl2_gw/browse.cgi?lang=az&topic=000c04

2. http://money.aol.com/news/articles/banking/_a/lost-bank-tapes-may-expose-millions/20080521193009990001

3. <http://www.adb.org/Documents/Translations/Azeri/AZE-final-report.pdf>

4. http://www.bankofcanada.ca/en/hr/banking_e.html

5. http://www.ifc.org/ifcext/aldp.nsf/Content/LeasingInformation_a

6. <http://www.lewrockwell.com/rothbard/frb.html>

7. <http://www.piaohaoreport.sampasite.com/china-financial-markets/blog/The-informal-banking-sector-is-g.htm>

8. <https://www.trend.az/business/economy/1975707.html>